

ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΓΕΡΓΑΤΣΟΥΛΗΣ

ΟΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΚΑΡΠΑΘΟΥ, ΟΠΩΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΝΤΑΙ ΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ

1. Εισαγωγή

Η κατανόηση των θρησκευτικών αντιλήψεων των κατοίκων ενός τόπου δεν μπορεί να περιοριστεί στη μελέτη της λαϊκής λατρείας. Το θρησκευτικό φαινόμενο είναι συνθετότερο. Όπως επισημαίνει ο Μ.Γ. Βαρβούνης, «*Η θρησκευτική συμπεριφορά περιλαμβάνει πολύ περισσότερα από τη λαϊκή λατρεία, συνιστά έναν ευρύτερο θεματολογικό κύκλο, μέσα στον οποίο το θρησκευτικό φαινόμενο μπορεί να μελετηθεί πληρέστερα και να κατανοηθεί αντικειμενικότερα, με συνεκτίμηση των ποικίλων υποδηλώσεών του*»¹. Πρέπει λοιπόν να μελετηθεί η οργάνωση της εκκλησίας σε τοπικό επίπεδο, η ενοριακή ζωή, οι ιερείς (το μορφωτικό τους επίπεδο, η θέση και το κύρος που απολαμβάνουν στην τοπική κοινωνία), η παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στις μεγάλες στιγμές του ανθρώπου (γέννηση, γάμος, θάνατος), οι εκκλησίες και τα ξωκλήσια του τόπου (ιδιοκτησιακό καθεστώς, οικονομικά μέσα, συχνότητα λειτουργησής τους, παραδόσεις που σχετίζονται με τους αγίους στους οποίους είναι αφιερωμένα...), τα θρησκευτικά πανηγύρια, οι λιτανείες, οι δωρεές, τα τάματα, οι οικογενειακές προσευχές (που κάποτε δεν αντλούνται από τη βιβλιογραφία της επίσημης εκκλησίας), οι θρησκευτικές αφηγήσεις...

Απαιτείται συνεξέταση αυτών των παραμέτρων, σύγκριση και συνεκτίμηση των συμπερασμάτων.

Έτσι, θα προχωρήσω στη μελέτη των θρησκευτικών διηγήσεων της Καρπάθου έχοντας επίγνωση των αδυναμιών που κρύβει η μονομερής προσέγγιση του τόσο σύνθετου θρησκευτικού φαινομένου. Οι διηγήσεις που θα εξετάσω αποτελούν τμήμα του ανέκδοτου λαογραφικού υλικού που συνέλεξα στην Κάρπαθο από το καλοκαίρι του 1998 έως σήμερα.

¹ Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνη, *Παραδοσιακή Θρησκευτική Συμπεριφορά και Θρησκευτική Λαογραφία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1995, σ. 44.

2. Κατηγοριοποίηση και προέλευση των θρησκευτικών διηγήσεων

Τις θρησκευτικές διηγήσεις τις κατατάσσω σε τρεις κατηγορίες: α) στις θρησκευτικές παραδόσεις, β) στα θρησκευτικά παραμύθια και γ) στα ανέκδοτα θρησκευτικού περιεχομένου.

Δημιουργείται το ερώτημα, αν αυτές οι διηγήσεις είναι δημιούργημα των Καρπαθίων ή έχουν φτάσει στο νησί δια μέσου των θαλασσιών οδών¹. Η διερεύνηση της προέλευσης των διηγήσεων είναι δύσκολη εργασία. Προϋποθέτει τη συγκέντρωση μεγάλου αριθμού παραλλαγών από πολλούς τόπους και τη συγκριτική συνεξέτασή τους, που δε θα μπορούσε βέβαια να γίνει στα πλαίσια αυτής της μελέτης. Τι όμως θα άλλαζε αν γνωρίζαμε την πατρότητα των διηγήσεων; Ακόμη κι αν μεταφέρθηκαν από αλλού, το ρίζωμά τους στο καρπαθιακό πολιτισμικό τοπίο δεν υποδηλώνει μια ταύτιση πνεύματος των αρχικών δημιουργών και των μετέπειτα χρηστών τους; Όπως και να έχει το θέμα, είτε πλάστηκαν στο νησί είτε μεταλαμπαδεύτηκαν από άλλους τόπους, οι διηγήσεις² αυτές αγαπήθηκαν και εξέφρασαν τις θρησκευτικές αντιλήψεις των Καρπαθίων.

2.1. Θρησκευτικές Παραδόσεις

Απαρτίζουν τη μεγαλύτερη ομάδα θρησκευτικών αφηγήσεων. «Παραδόσεις ή θρύλοι λέγονται οι φανταστικές διηγήσεις που πλάθει ο λαός, με βάση τις δοξασίες του για ορισμένους τόπους και όντα, και που τις πιστεύει για αληθινές»³. Το στοιχείο της πίστης στην αλήθεια της παράδοσης διαφοροποιεί τις διηγήσεις αυτού του είδους από τα Θρησκευτικά Παραμύθια, των οποίων η εξέταση θα ακολουθήσει⁴.

¹ ...Αφού, «μια θάλασσα μας χωρίζει με τον έξω κόσμο και μια θάλασσα μας ενώνει!», όπως μου είπε κάποιος Καρπαθίος.

² Η επιλογή των κατάλληλων διηγήσεων, πιστεύω, αποτελεί μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες του εγχειρήματος. Ελπίζω το αποτέλεσμα να δικαιώσει τις επιλογές μου.

³ Βλ. Δημητρίου Σ. Λουκάτου, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992⁴, σ. 151.

⁴ Τα κείμενα των αφηγήσεων είναι γραμμένα στο γλωσσικό ιδίωμα της Καρπάθου. Χρησιμοποιώ κάποια σύμβολα για να τα αποδώσω στο γραπτό λόγο:

Στο γ' πληθυντικό πρόσωπο συχνά δεν ακούγεται η κατάληξη των ρημάτων. Π.χ. αντί εκρατούσαν ή εκρατούσασι, λέγεται εκρατούσα'. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιώ απόστροφο για να αποφευχθεί η σύγχυση με το α' ενικό πρόσωπο.

1. [Ο Άγιος Πέτρος]

Ο Άγιος Πέτρος κάποτε άνοιξε τη(ν) πόρτα του παραδείσου να μπει κάποιος αμαρτωλός γιατί το λυπήθηκε γι' αυτά που του είπε. Του έριξε τότε ο Θεός μια μεγάλη πέτρα να κουφαθεί, να μην ακούει πόνο και να μη συγκινείται.

Ο Χριστιανισμός στα πρώτα χρόνια της επικράτησής του αφομοίωσε πολλά ειδωλολατρικά στοιχεία, ντύνοντάς τα με χριστιανικό μανδύα¹. Σε

-
- Στην Καρπαθιακή διάλεκτο δε χάνεται η αξία των συμφώνων. Όταν δεν ακούγεται ένα σύμφωνο, προφέρεται διπλά το σύμφωνο που ακολουθεί: Π.χ. άθ-θρωπος (αλλά και άδδρωπος) και ήρχουττο, αντί άνθρωπος και ήρχοντο.
 - Το κάπα (κ) στην Κάρπαθο προφέρεται τσιτακισμένο. Π.χ. τσαι αντί και, ετσει αντί εκεί, Τούρτσοι αντί Τούρκοι.
 - Το τσ και το τζ συχνά προφέρονται σαν ισχυρό σίγμα. Π.χ. έσσι αντί έτσι. Το αποδίδω με διπλό παχύ σίγμα, καθώς αντικαθιστά δύο φθόγγους.
 - Το γράμμα ζήτα συχνά αντικαθίσταται από βαρύ λάμδα. Π.χ. Βάλλω, βγάλλω, αντί βάζω και βγάζω. Το γράφω με διπλό λάμδα για να αποδώσω και την ιδιοματική προφορά του.
 - Συχνά μετά το γράμμα λάμδα ακούγεται ένα d. Π.χ. πολδύ, φύλλδα, αντί πολύ και φύλλα. Το αποδίδω με το λατινικό d.
 - Όπου αποσιωπούνται φθόγγοι, αν δημιουργείται πρόβλημα κατανόησης, προβαίνω στη συμπλήρωση τους μέσα σε παρένθεση. Π.χ. αοπέρα - α(π)οπέρα, 'άλλ' - (β)άλλ(ει). Το ίδιο κάνω και στα άρθρα το(ν) και τη(ν), καθώς συχνά παραλείπεται το τελικόν: τη πόρτα.
 - Χρησιμοποιώ παχύτερους τυπογραφικούς χαρακτήρες όπου η προφορά εμφανίζεται έντονα ιδιοματική.
 - Παρουσιάζεται συχνά το φαινόμενο της γλωσσικής ποικιλίας ακόμα και από τον ίδιο αφηγητή, με εναλλαγή τύπων όπως, εφέρασι - εφέραν - εφέρα', και - τσαι...

¹ Ο Σ. Λ. Σκαρτσής γράφει για το φαινόμενο αυτό: «Τα θρησκευτικά δόγματα, που ξεκινάνε πάντα από ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, συνήθως υψηλής πνευματικότητας [...] συγκροτούνται πάντα αφομοιώνοντας ή περιλαμβάνοντας ωμά στοιχεία αλλότρια και πολύ συχνά εξωτερικά ετερόκλητα. Έτσι μια σύγχρονη θρησκεία μπορεί να περιέχει στους κόλπους της και ως το κέντρο της ακόμη επιβιώσεις παλαιότητες. [...]. Αυτό συμβαίνει και με τη νεοελληνική λαϊκή θρησκεία, που είναι στην ουσία της κάτι πολύ διαφορετικό από το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα και περιέχει στοιχεία παλαιότητα, πρωτογονικά, μυθολογικά και κοινά στον ανθρώπινο πολιτισμό, μαζί με αρχαιοελληνικές επιβιώσεις και ποικίλες άλλες θρησκευσιολογικές προσμείξεις. Αλλά αν, φυσικά, δει κανείς τη λαϊκή θρησκεία όχι από αυτή την οπτική αλλά από την ίδια τη δική της σκοπιά, όλα φαίνονται κανονικά και ομοιογενή». Βλ. Σ. Λ. Σκαρτσής,

αυτά τα πλαίσια πολλοί θεοί του αρχαίου ελληνικού πανθέου κληροδότησαν τις ιδιότητές τους σε αγίους του χριστιανισμού. Αυτό συμβαίνει και με τον Άγιο Πέτρο, που αντικαθιστά τον ψυχοπομπό Ερμή ή το Χάροντα.

Στην αφήγηση, που σχετίζεται με τον τύπο ΑΤ 800, φαίνεται η οικειότητα ανθρώπου-αγίου. Ο άγιος είναι πονόψυχος, ακούει, λυπάται, συγχωρεί. Ο Θεός, αντίθετα, εμφανίζεται απρόσιτος, απόμακρος, αυστηρός, κρίνει χωρίς συναισθηματισμούς και τιμωρεί ακόμα και τον αγίο του, που έδειξε οίκτο σε έναν αμαρτωλό.

2. [Ο Άγιος Ανδρέας της Αχάτας]

Ο Μανόλης ο Μασσάκης είδε στην Αμερική όνειρο –θα 'ταν μετά το(ν) πόλεμο του '40– τρεις φορές θα το 'βλεπε, ότι κάποιος Ανδρέας, που 'το ποθαμένος από χρόνια, του παρουσιάστηκε και ήταν γυμνός, ξυπόλυτος και κακομοιριασμένος. Και τον αρώτησε ο Μασσάκης: «Γιατί, Ανδρέα, είσαι σ' αυτά τα χάλια;». Λέει: «Γιατί όλος ο κόσμος έχει σπίτια και μπαίνει μέσα κι εγώ δεν έχω!». Λέει: «Αφού έχεις σπίτι!». Του λέει: «Πή(γ)αινε να το δεις τσ' άμα μπορείς να κατοικήσεις εσύ ετσει μέσα...».

Τσαι έγραφε τότες εις τη(ν) Κάρπαθο στο Βασίλη το Σκούλλο τσαι επήγα' με το δεσπότη τον Απόστολο τσαι είδα' το μοναστήρι τσαι είχε τα κακά του χάλια. Είχα' ρίφια κλειδωμένα οι βοσκοί μέσα τσαι είχα' σκίνα τσαι γλαδιά στη(ν) πόρτα για να μη βγού' τα ρίφια έξω.

Τότες ο δεσπότης μαζί με το Σκούλλο επήγα' στην Αχάτα, βρήκα' το μέρος που βρίσκεται σήμερα ο Άγιος Ανδρέας, το οποίο το πρόσφεραν δωρεά το οικόπεδο οι δυο αδελφές Μαριγώ τσαι Βαγγέλα Παχούντη, τσαι έγινε ετσει το μοναστήρι με τα λεφτά από τον έρανο που έκαμε ο Μασσάκης στην Αμερική από Καρπάθιους.

Ο άγιος στην επικοινωνία του με τον άνθρωπο δεν εμφανίζεται αυτοπροσώπως. Συνήθως γίνονται αντιληπτά μόνο τα αποτελέσματα της παρουσίας ή της δράσης του. Συχνή είναι η εμφάνιση του αγίου σε όνειρα ή

Εισαγωγή στη λαϊκή λογοτεχνία, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994, σ. 67-68. Και ο Μ. Γ. Βαρβούνης αναφέρει σχετικά: «Μόλις η εκκλησία γνώρισε την κρατική αναγνώριση και προστασία, δέχτηκε να ενσωματώσει και να μετασηματίσει τις αρχαίες αυτές πίστεις και πρακτικές, εν μέρει κατανοώντας το μάταιο μιας προσπάθειας για την ολοκληρωτική εξαφάνισή τους και εν μέρει νιώθοντας ασφαλής και σίγουρη κάτω από την κρατική αιγίδα». Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνη, Παραδοσιακή Θρησκευτική Συμπεριφορά και Θρησκευτική Λαογραφία, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1995, σ. 63-64.

οράματα αγαθών ανθρώπων. Ακόμα και τότε δεν παρουσιάζεται με τη δική του μορφή αλλά με τη μορφή κάποιου οικείου προσώπου, το οποίο υποκαθιστά τον άγιο, καθώς έχει το ίδιο όνομα με εκείνον.

Η εκκλησία θεωρείται «σπίτι» και το ορμητήριό του αγίου. Όταν παραμελείται η εκκλησία, ο άγιος εκφράζει τη δυσφορία του στους πιστούς (συνήθως εμφανίζεται σε αγαθούς ανθρώπους) και διεκδικεί το δίκιο του. Εδώ οι πιστοί χτίζουν έναν καινούριο ναό¹.

Είναι μεγάλη τιμή η ίδρυση ή η επισκευή μιας εκκλησίας. Ο Bernard Vernier αποδίδει την οικοδόμηση εκκλησιών σε στρατηγική συσσώρευση οικονομικού και συμβολικού κεφαλαίου². Όταν το κόστος είναι μεγάλο, και δεν μπορεί να το επωμιστεί ένας πιστός, αυτό επιμερίζεται σε περισσότερα πρόσωπα μέσω εράνων. Στα εκκλησιάκια της Καρπάθου μπορεί κανείς να δει επιγραφές για δωρεές, που συχνά γίνονται στη μνήμη κάποιου νεκρού συγγενή. Έτσι πιστεύουν ότι θα βοηθήσουν την ψυχή του εκλιπόντος. Οι δωρητές κάποτε αναλαμβάνουν και ρόλο επιτρόπου, που φροντίζει για τη συντήρηση του ναού και προετοιμάζει τον εορτασμό του.

3. [Η Αγία Πελαγία]

Δυο γυναίκες επηγαίνα' σ' ένα κτήμα πιο πέρα από την Αγία Πελαγία. Ο δρόμος από το χωριό περνά δίπλα από την εκκλησία. Είπε η μια της άλλης: «Δε(ν) πας ν' ανάψεις την εκκλησία;». Λέει: «Αυτη(δ)ά τη(ν) κλέφτρα τη

¹ Ο Μ. Γ. Βαρβούνης αναφέρει: «Συχνά θαυματουργά όνειρα, ευρέσεις εικόνων ή λειψάνων και υπερφυσικής προελεύσεως οπτασίες προσδιορίζουν την ίδρυση ή την ανακαίνιση ενός τέτοιου ναού». Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνη, *Παραδοσιακή Θρησκευτική Συμπεριφορά και Θρησκευτική Λαογραφία*, ό.π., σ. 67.

² «Η οικοδόμηση των εκκλησιών υπακούει στη στρατηγική συσσώρευσης οικονομικού και συμβολικού κεφαλαίου. Τα εκκλησιάκια, επειδή συνδέονται με τα πανηγύρια, αποτελούν μέσα περιοδικής αναπαραγωγής συμβολικού κεφαλαίου. Δεδομένου ότι η οικοδόμησή τους προϋποθέτει άδεια της Εκκλησίας, και η άδεια αυτή παρέχεται μόνο σε αξιοπρεπείς οικογένειες, οι εκκλησίες αποτελούν υλικά τεκμήρια αξιοπρέπειας. Τέλος η οικοδόμησή τους, καθώς προϋποθέτει δαπάνη κάποιου οικογενειακού πλεονάσματος, συνιστά μια από τις επιδεικτικές δαπάνες που η συμβολική απόδοσή της είναι ακόμα μεγαλύτερη επειδή πραγματοποιείται σύμφωνα με τη λογική ενός συστήματος αξιών το οποίο αναγνωρίζει στις θρησκευτικές αξίες ιδιαίτερα κυρίαρχη θέση». Βλ. Bernard Vernier, *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, μετάφραση Ευγενία Τσελέντη, επισημονική θεώρηση Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001 (α' εκδ. στα γαλλικά 1991), σ. 34.

Χαρτσάαινα θα πάω ν' ανάψω; (Η εκκλησία ανήκει σε μια οικογένεια, του Κόστα του Χαλκιά). Αυτή θα πάω ν' ανάψω εγώ;».

Δεν άναψε την εκκλησία κι επέρασε πιο μέσα από την εκκλησία ένα χιλόμετρο και έφτασε στο χτήμα. Επήγαν και κάμα' κούνια και βάλαν το παιδί. Και εβάλα' φωτιά να περικάψουνε και πήρε φωτιά και κάηκε το παιδί.*

Ο άγιος ή η αγία «χρεώνεται» τα προτερήματα ή τα ελαττώματα του ιδρυτή ή επιτρόπου του ναού. Προσωπικές αντιπάθειες προς το δωρητή οδηγούν σε εχθρότητα και προς τον τιμώμενο άγιο. Οι προσφωνήσεις «Χαρτσάαινα» (από το επίθετο Χαλκιάς) και «κλέφτρα», που αποδίδονται στην Αγία Πελαγία, φανερώνουν την αντιπάθεια αυτού που τα εκστομίζει όχι ασφαλώς προς την Αγία αλλά προς την οικογένεια Χαλκιά.

Στην αφήγηση οι άγιοι εμφανίζονται εκδικητικοί. Η ασέβεια προς τον άγιο επιφέρει την τιμωρία, που συχνά εκφράζεται με σκληρότητα και εκδικητική μανία. Όμοια οι θεοί της ειδωλολατρίας εισέβαλλαν στα εγκόσμια, «παίζοντας» και αδικώντας τους θνητούς, που υπέφεραν ανυπεράσπιστοι από τη μανία των αθανάτων. Έτσι και η Αγία Πελαγία εμφανίζεται να εκτονώνει τη μανία της πάνω στο αθώο παιδάκι.

4. [Ο Άγιος Σπυρίδωνας]

Κάποτε είχε μιαν υφάντρια τσαι έφαινε ρούχα τσαι ήτο η ημέρα του Αγίου Σπυρίδωνος. Τσ' αυτή, όπως τσαι κάθε ημέρα, ήπιασε τσ' έφαινε*. Τσαι μια γειτόνισσα επή(γ)ε στο σπίτι της τσαι της λέει: «Μα σήμερα, του Αγίου Σπυρίδωνος, υφαινεις;». Λέει: «Α, τσαι συ, με το μικρό το Σπυριδάκι!».*

Τσαι το βράδυ, σαν ενύχτιασε, πάει ο Άγιος Σπυρίδωνας με το ψαλίδι τσαι λέει: «Μικρός είμαι, μικρά κάνω!». Τσ' έκοβγε το ύφασμα που είχε υφάνει εκείνη την ημέρα τσαι το 'κοψε μικρά κομμάδια. Τσ' όσο ήκοβγε, ήλεε: «Μικρός είμαι, μικρά κάνω!...»¹.

Κάποιες μέρες θεωρούνται «βαριές σκόλες», κατά τις οποίες πρέπει να αποφεύγονται οι εργασίες. Ο Κωνσταντίνος Μαλαγαρδής εξηγεί ποιες θεωρούσαν οι Καρπάθιοι βαριές μέρες: «Της Αγίας Τριάδας, η Πεντηκοστή τσαι του Αγίου Πνεύματος ήτο βαριές ώρες. Πρέπει δηλαδή να πας στην εκ-

¹ Ο Δημήτριος Λουκάτος αναφέρει την παράδοση με τη φράση του αγίου «Μικρός άγιος ήμουνα, μεγάλες τρύπες έφτιαξα». Σχολιάζει ότι «όσο μικρότερος και λιγότερο ακουστός είναι ο άγιος, ή η γιορτή του, τόσο εκδικητικότερος γίνεται και, θα λέγαμε, εμπαθής τιμωρός». Βλ. Δημητρίου Λουκάτου, *Τα καλοκαιρινά*, Εκδόσεις Φιλιλπότη, Αθήνα 1992², σ. 38.

κλησία. Να μη(ν) πας στη θάλασσα. Μπορεί να πάεις να (γ)κρεμιστείς, μπορεί να παραπατήσεις, μπορεί να (γ)κρεμιστείς από το μουλάρι, να πνιγείς αν μπεις στη βάρκα... Είναι, σου λέει, βαριές ώρες. Τις τρεις πρώτες μέρες του Αυγούστου τσαι τις τρεις τελευταίες δε(ν) πρέπει να πλύνεις ρούχα γιατί θα λιώσου', δε(ν) πρέπει να λούνεσαι, θα μα(δ)ήσεις, λέει! Του Αγίου Συμεών πρέπει να μη(ν) πιάσεις το(ν) ταβά, γιατί, αν είσαι έγκυος, θα γεννήσεις το παι(δ)ί να 'ναι μουτζουρωμένο. Άμα 'ναι η γυναίκα έγκυος, του Αγίου Συμεών¹ δε(ν) πρέπει να πιάνει τίποτε: ψαλίδι, μαχαίρι, βελόνι... Τσαι ό,τι πιάσου', -με συγχωρείς- το βράδυ να κάνουν έτσι από πίσω τους, ό,τι είναι να βγει πίσω τους. Να, ο Γιώργος ο Λυριστής είναι έτσι², γιατί η μάνα του ήπιασε σταθόρι, το ξεσταχισμένο βλίτο!»³.

Η παραβίαση της αργίας επιφέρει τιμωρία. Ο Άγιος Σπυρίδων παρουσιάζεται να απολαμβάνει σαδιστικά την εκδίκησή του. Μεγάλος αριθμός παραδόσεων της Καρπάθου έχουν αυτή τη θεματολογία. Η τιμωρία όμως σπάνια παίρνει τη μορφή της δολοφονίας ενός αθώου μωρού, όπως συνέβη σε παράδοση που προηγήθηκε. Συνήθως ο άγιος σκοτώνει το ζώο του παραβάτη (κότα, αγελάδα...), καταστρέφει την παραγωγή της συγκεκριμένης μέρας ή προκαλεί βλάβες στην υγεία του ανθρώπου (χάνει την όραση ή την ακοή του), που όμως αποκαθίστανται όταν ο πιστός δηλώσει τη μετάνοιά του και προσφέρει στον Άγιο τις απαιτούμενες τιμές.

5. [Η Αγία Κυριακή]

Το 1940 οι Γερμανοίταλοί εβάψανε την Αγία Κυριακή φάβα* για να μη φαίνεται απ' τ' αεροπλάνα και αύριο βρήκαν την εκκλησία άσπρη. Τη(ν) ξαναβάφου', ξαναβρέθηκε άσπρη.

Τσαι ύστερα, τη(ν) τρίτη φορά λέ(γ)ου': «Κάποιος έρχεται τη νύχτα τσαι τη βάφει!». Εκαθίσα' τη νύχτα βάρδια απέξω από την εκκλησία τσαι βλέπου' μια γυναίκα τσαι ανοί(γ)ει τη(ν) πόρτα της εκκλησίας τσαι βγήκε έξω με

¹ Για τον Άγιο Συμεών (3 Φεβρουαρίου) και για το φόβο, λόγω παρετυμολογίας του ονόματός του, «για το σημάδεμα και τα σημάδια, που μπορεί ν' αφήσει σε όσους δεν κάνουν αργία στη γιορτή του», βλ. Δημητρίου Λουκάτου, Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης, Εκδόσεις Φιλιππότη, Αθήνα 1985, σ. 112.

² Αναφέρεται σε Πυλιάτη, που έχει στο λαιμό του μελάνωμα.

³ Ο Γιώργος Μοστρής από τις Πυλές προσθέτει και τις γιορτές της Υπαπαντής και του Αγίου Σπυρίδωνος: «Της Αποπαντής εμείς εδώ λέμε: Τσ' οι δούλοι αργού' τσ' οι μύλοι αργού' τσαι οι γαϊδάροι την ουρά τους μια ώρα δε τη(ν) κουνού'! Οι γεωργοί δε σπέρνου' του Αγίου Σπυριδώνου!».

το(ν) κουβά το ασβέστι τσ' άσπριζε την εκκλησία. Την αφήσα' τσαι τελείωσε το άσπρισμα τσαι μετά επή(γ)α' να πιάσου' τη γυναίκα. Αφού μπήκαν στην εκκλησία, όπως είδαν τη γυναίκα τσ' ήμπε στην εκκλησία, δε βρήκανε ούτε κουβά ούτε γυναίκα. Τσαι τότε εκαταλάβα' ότι είναι ανωτέρα δύναμη τσαι δε(ν) την εξαναβάψα'. Την αφήσα' όπως την άσπρισε η Παναγία.

Ο απλός άνθρωπος συνεχίζει να δημιουργεί νέες παραδόσεις. Όταν κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δολοφονούνταν τα ιδανικά και η ελπίδα, ο άνθρωπος αναζητούσε στήριγμα στο Θεό, εκδηλώνοντας μια συνειδητή προσπάθεια οικειοποίησης του θείου¹. Ο Θεός χαρακτηρίζεται παραστάτης και βοηθός δικός μας και τιμωρός του εχθρού. Αυτό ανυψώνει φρόνημα και το ηθικό του λαού, που σε δύσκολες εποχές γίνεται ευάλωτο και ασταθές. Στην αφήγηση (την κατέγραψα σε 5 παραλλαγές) συγκρίνεται η αδυναμία του ανθρώπου με την παντοδυναμία του Θεού. Ο εχθρός δεν μπορεί να αντιπαλέψει την Παναγία. Ο Θεός πρέπει να γίνει σύμμαχος. Οι άγιοι, ως πνεύματα, εμφανίζονται και εξαφανίζονται με θαυματουργικό τρόπο, θέτοντας σε δοκιμασία την πίστη του ανθρώπου.

6. [Η ανέμη]

Ήταν μια γυναίκα στο(ν) Κάραο*, πιο πάνω από το Συστέλαος* λιγάτσι, που 'το τόσο Χριστιανή, που 'δενε τη(ν) κότα της από το Σάββατο το βράδυ για να μη σκαλίσει τη(ν) Τσυριασή το πρωί. Ήτο λοιπό Τουρκοκρατία τότες.

Αυτή εκαλάμιζε* με την ανέμη, εμάζευγε τη(ν) κλωστή, τσαι της emίλησε η ανέμη. Το ξύλο της emίλησε τσ' εφώναζε: «Τούρτσοι! Τούρτσοι! Τούρτσοι!». Αλλάζει η γυναίκα τη(ν) πατελδία* από 'ναι αοπάνω από την ανέμη τσαι γυρίζει, αλλά ακόμα εσνέχιζε η ανέμη τσ' emίλα*. Emίλα* της γυναίκας. Σκέψου πόσο Χριστιανή ήτο! Λέει: «Παναγία μου, αυτή η ανέμη! Ας ανεφάνω* όζω να δω τι είναι!». Βγαίνει έξω τσ' ήρχουττον* οι Τούρτσοι ασκάτω από το ποτάμι, από το(ν) Κάραο*. Ηρχουττο* τέσσαροι Τούρτσοι.

Η γυναίκα είχε το μωρό μες στη(ν) κούνια, τ' άλεσμα ήτο στο μύλο τσ' ο άντρας της ήλειπε. Λέει: «Τία* να κάμω τώρα; (Δ)ε(ν) προλαβαίνω να πάω πούετε*!». Τσαι μπαίνει μες στο ζουρειό* –ένα μέρος σα(ν) κουμούλα*, που

¹ Κατά την περίοδο της Γερμανικής κατοχής, όπως μαρτυρούν κάτοικοι του χωριού Απέρι, η εικόνα της Παναγίας στη Μητρόπολη έκλαιγε συνεχώς για τη συμφορά του έθνους. Οι γυναίκες του χωριού σκούπιζαν με βαμβάκι τα δάκρυα της Παναγίας.

περνά το νερό από τσει. Οι Τούρτσιοι ήμπα' μέσα τσαι εψάχνα' για τη γυναίκα τσαι τσεντούσα' το παι(δ)ί στη(ν) κούνια του με τις μαχαίρες απού 'χα', για να κλάψει, για ν' ακούσει η γυναίκα να 'ρτει. Αλλά η γυναίκα εί(δ)ε πως ήτον οι Τούρτσιοι τσαι δεν ήβγαινεν έζω. Ο Θεός –γιατί 'το τόσο Χριστιανή– εθέλανε* το νερό τσ' οι Τούρτσιοι εσκέφτησα, λέει: «Αυτή 'ναι πάνω στη γέση* του νερού! Πάμε να την εβρούμε!». Εφύ(γ)ασι. Ήβγε τότες η γυναίκα όζω τσαι αρπά το παι(δ)ί τσ' ήρτε πάνω τσαι φώναζε τότε πιο* μες στο χωριό: «Τούρτσιοι! Τούρτσιοι!». Τσ' εγλιτώσαν οι αθθρώποι. Άκου η ανέμη! Γιατί 'το τόσο Χριστιανή, τους ενίτησε το ζύλο.

Κατέγραψα την παράδοση¹ σε έξι παραλλαγές. Η αναφορά ότι η γυναίκα «έδενε τη(ν) κότα της απού το Σάββατο το βράδυ, για να μη σκαλίσει τη(ν) Τσουριασή το πρωί» εμφανίζει, και μάλιστα με υπερβολή, την τάση του λαού προς την τήρηση των τύπων. Η τυπολατρία υπονομεύει την ουσία της χριστιανικής διδασκαλίας. Τους τυπολάτρες Γραμματείς και Φαρισαίους ξεσκέπασε ο ίδιος ο Χριστός. Σε πολλές όμως διηγήσεις φαίνεται η εμμονή των απλών πιστών να κρίνουν με επιφανειακά κριτήρια. Η συχνότητα εκκλησιασμού, τα τάματα και η απόδοσή τους, το άναμμα των κεριών ή των καντηλιών, το θύμιασμα, η προσευχή, το χειροφίλημα των ιερέων... αποκτούν μαγική σημασία, ώστε συχνά παραβλέπεται η πνευματική διάσταση της χριστιανικής διδασκαλίας.

7. [Ο Αϊ-Γιάννης]

Ο Αϊ-Γιάννης με έσωσε μικρό. Ο νονός μου ήτανε γιατρός, ο Σακέλλης, του Κωστή ο πατέρας. Έφαγα κουκιά και θα πέθαινα που δηλητηριάστηκα. Είπε ο γιατρός πως μόνο ένας Θεός μπορεί να με σώσει. Η μητέρα μου λοιπό με έταξε στον Αϊ-Γιάννη. Κι έγινε καλά. Έκτοτε έπρεπε κάθε χρόνο να πηγαίνω στον Αϊ-Γιάννη.

¹ Σε κρητικές παραλλαγές η ανέμη προειδοποιούσε ότι οι Τούρκοι θα καταλάβουν την Κρήτη που κατείχαν οι Βενετοί. Βλ. Γεωργίου Εμμ. Παγκάλου, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης, Τόμος έβδομος. Τα Λαογραφικά*, Επιμέλεια εκδόσεως: Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι 1983, σ. 411. Βλ. επίσης Νικολάου Γ. Πολίτη, *Παραδόσεις*, αρ. 24 («Οι 'Ραϊνήδες»).

Ο Αϊ-Γιάννης –τόρα που το λέω, δεν έπρεπε να το πω ποτέ μου– μου μιλούσε φανερά. Δυο τρεις φορές μου μίλησε. Επή(γ)α και το 'πα και σταμάτησε¹.

Όταν πήγαινα σ' αυτή την περιοχή που ήταν το μοναστήρι του Αγίου να ψαρέψω, έπαιρνα μια μπουτίλια λάδι. Δεν μπορούσα να μην πάρω. Πήρα μια φορά μια μπουτίλια λάδι και πήγα στο ψάρεμα. Λέω: «Θα πάρω την μπουτίλια, θα μαγειρέψω και θα το φέρω στον Αϊ-Γιάννη το βράδυ». Ήπιασα ψάρια! Εκτός τα χοντρά ψάρια εγέμισα κι ένα μεγάλο καλάθι ψιλά ψάρια. Ήβαλα το μπουκάλι κάτω και από πάνω τα ψάρια. Λογικά ούτε καν που φαινόταν πάνω το μπουκάλι απ' το καλάθι. Ξεκίνησα βράδυ βράδυ αργά, τρεχάτος. Εθυμόμουνα ότι πρέπει να πάω στον Αϊ-Γιάννη. Το θυμόμουνα μέχρι που έφτασα κοντά. Η εκκλησία δεν είναι μέσα στο δρόμο. Έχει άλλο μονοπάτι που πρέπει να πας για τον Αϊ-Γιάννη. Σαν έφτασα στο σημείο που έπρεπε να στρίψω για να πάω πάνω, ξέχασα ότι ήτο να πάω να πάρω το μπουκάλι.

Και όταν πήγα εδώ, στο άλλο μονοπάτι, κάπως σαν να σκόνταψα. Έκανα αυτή τη(ν) κίνηση, λίγο σαν να 'σκυψα, και έφυγε η μπουτίλια από μέσα απ' το καλάθι κι έπεσε κι έσπασε μπροστά μου και δεν έπεσε ούτε ένα ψάρι.

Τότε εθυμήθηκα. Εγύρισα πίσω στην εκκλησία και ζήτησα απ' τον Αϊ-Γιάννη να με συγχωρέσει.

Οι παραδόσεις για θαυματουργική θεραπεία πιστών με παρέμβαση του Θεού ή των αγίων αποτελούν μεγάλο μέρος των παραδόσεων των Καρπαθίων. Οι πιστοί θεωρούν το θαυματουργό άγιο βοηθό και προστάτη τους, τον οποίο ανταποδοτικά οφείλουν να τιμούν. Η αγνωμοσύνη ή η αμέλεια του πιστού κάνει τον άγιο εκδικητικό. Εδώ βέβαια το θαύμα λειτουργεί όχι ως εκδίκηση αλλά ως προειδοποίηση και υπενθύμιση. Ο άγιος ζητά ή, μάλλον, απαιτεί τις τιμές που δεν του έχουν αποδοθεί.

Η συγγνώμη και η μετάνοια, που εμφανίζονται στο τέλος της αφήγησης, είναι σύμφυτες με την ταπεινοφροσύνη. Αποτελούν την παραδοχή του λάθους του ανθρώπου και γίνονται το μέσο της επανασύνδεσης με το Θεό (ή τον άγιο) ή, ακόμα, θα μπορούσα να ισχυριστώ, και το «καλόπισμά» Του.

¹ Σε παραδόσεις της Καρπάθου για Αναρά(δ)ες (νεράιδες με χαρακτηριστικά τέρατος), εμφανίζεται επίσης η επιβεβλημένη σιωπή. Το σπάσιμό της επιφέρει την τιμωρία του παραβάτη ή την απώλεια της ευεργεσίας που του προσέφεραν αυτά τα πλάσματα.

Συμπερασματικά, θα μπορούσα να θεωρήσω τις θρησκευτικές παραδόσεις ως ένα θρησκευτικό ψυχογράφημα του τρόπου σκέψης και των αντιλήψεων των απλών ανθρώπων.

2.2. Θρησκευτικά παραμύθια¹

Ο Δημήτριος Λουκάτος χρησιμοποιεί τον όρο «*Θρησκευτικά ή Συναξαρικά παραμύθια*»². Εδώ, όπως και στα μαγικά παραμύθια, εμφανίζονται μυθικά τέρατα, περιπλανήσεις, δοκιμασίες, δολοπλοκίες, μαγικά αντικείμενα, θαυμαστές ή, καλύτερα, θαυματουργικές (αφού μιλάμε για θρησκευτικές διηγήσεις) λύσεις και ευτυχείς εκβάσεις του τύπου «...και ζήσανε αυτοί καλά και εμείς καλύτερα!».

Αυτές οι διηγήσεις, όπως θα δείξω με την ανάλυσή μου, αποτελούν λαϊκά παραμύθια, όπου ο «*μαγικός βοηθός*»³ αντικαθίσταται από το Χριστό, την Παναγία ή έναν άγιο, που συνήθως μεταμορφωμένος σε φτωχό ζητιάνο, δοκιμάζει την καλοσύνη των ανθρώπων και τους ανταμείβει ή τους τιμωρεί ανάλογα. Η μεταποίηση του μαγικού παραμυθιού έγινε από κάποιους πιστούς που ήθελαν να εκφραστούν, να εντάξουν ή και να «υποτάξουν» το παγανιστικό παραμύθι στην υπηρεσία του Χριστιανισμού. Ο Ζορζ Ζαν αναφέρεται σε αυτή την τάση λέγοντας: «*Σαν να καθαγίασε εκ νέου ο χριστιανισμός ιστορίες που ήταν σχεδόν απόλυτα αποσυνδεδεμένες από το θείο*»⁴. Όμως μαγικά ή ειδωλολατρικά στοιχεία ήταν δύσκολο να απαλειφθούν πλήρως ή να εκχριστιανιστούν πάντα με επιτυχία. Έτσι, παρά την πρόθεση των δημιουργών ή των μεταπλαστών τέτοιων διηγήσεων, το αποτέλεσμα είναι μια μείξη, όχι πάντα επιτυχής, των δυο κόσμων: της μαγείας και του Χριστιανισμού.

¹ Θα χρησιμοποιήσω τον όρο *Θρησκευτικά Παραμύθια*, που είναι εν χρήσει, αν και τα παραμύθια είναι διηγήσεις μάλλον παγανιστικού και μαγικού περιεχομένου, που διαφέρει από το χριστιανικό πνεύμα των διηγήσεων που εξετάζω.

² Βλ. Δημητρίου Σ. Λουκάτου, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992⁴, σ. 144

³ Το μαγικό βοηθό στα παραμύθια μελέτησε η Τζένη Μωραΐτη στη διδακτορικής της διατριβή, βλ. Τζένης Μωραΐτη, *Ο Μαγικός βοηθός. Ο ρόλος του μαγικού βοηθού στην εξέλιξη του παραμυθιού*, Εκδόσεις Ταξιδευτής, Αθήνα 2003. Βλ. επίσης Βλαντιμίρ Προπ, *Μορφολογία του παραμυθιού*, μετάφραση Αριστέα Παρίση, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987.

⁴ Βλ. Ζαν Ζορζ, *Η Δύναμη των Παραμυθιών*, μετάφραση Τζαφερόπουλου Μαρία, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1996, σ. 43.

8. [Έχει ο Θεός να γινεί το κοπανί μας παιί!]

Είχε κάποτε ένα ζευγάρι που είχαν μια κόρη. Η κόρη τους ήταν ωραία και άρεσε τον βασιλιά. Ήθελε όμως να ξέρει αν κάνει παι(δ)ί για να 'χει διαδόχους. Της ζήτησε λοιπόν να συζήσουν πριν παντρευτούν για να αποκτήσουν παιδί. Η κόρη τους όμως δεν ήκανε παι(δ)ί. Η μητέρα της όμως είχε πίστη. Της λέει λοιπόν: «Να βάλουμε ένα κοπανί*, να το ντύσουμε παιδί και να το θυμιάζουμε πρωί και βράδυ σαράντα μέρες».

Επήραν λοιπόν το κοπανί*, το κάμα' παι(δ)ί και του βάλαν σκούφια, του βάλαν ρούχα και το θυμιάζαν' πρωί και βρά(δ)υ. Τσ' ελέ(γ)α' στο θυμιατό με το λιβάνι: «Έχει ο Θεός να γινεί το κοπανί* μας παι(δ)ί!». Σαράντα μέρες και νύχτες το θυμιάζαν'.

Ήρτε η μέρα που 'πε ο βασιλιάς να πάρουν' το παι(δ)ί στο παλάτι. Ενεβαίνα' τα σαράντα σκαλιά του παλατιού πάνω μάνα τσαι κόρη τσαι σε κάθε σκαλί ελέ(γ)α': «Έχει ο Θεός να γινεί το κοπανί* μας παι(δ)ί!». Τσαι πάλι: «Έχει ο Θεός να γινεί το κοπανί* μας παι(δ)ί!». Η κόρη λέει: «Ε, μάνα! Ανεβήκαμε τριάντα σκαλιά τσ' ακόμα είναι ζύλο». Λέει: «Έχει ο Θεός να γινεί το κοπανί* μας παι(δ)ί!». Σαν εχτυπήσαν' του βασιλιά τη(ν) πόρτα ν' ανοίξει, κάνει το παι(δ)ί: «Ουά!». Εγίνη παι(δ)ί!

Τσαι την επαντρεύτη τσαι ζήσαν αυτοί καλά τσαι 'μεις καλύτερα.

Η παραμυθιακή προέλευση¹ της αφήγησης είναι εμφανής. Θα άλλαζε όμως κάτι αν η μεταμόρφωση² του κόπανου σε παιδί³ γινόταν όχι με θεϊκή παρέμβαση, αλλά με τη συνδρομή μιας μάγισσας, μιας νεράιδας ή της Μοίρας; Τότε θα είχαμε ένα μαγικό παραμύθι. Η Άννα Αγγελοπούλου παραθέτει περίληψη από τις γνωστές παραλλαγές αυτού του παραμυθιού: «Μια γειτόνισσα συκοφαντεί μιαν όμορφη κοπέλα που ξενυχτάει υφαίνοντας

¹ Ανήκει στον παραμυθιακό τύπο AT 514C, τον οποίο σχολιάζει η Άννα Αγγελοπούλου βασισμένη σε μελέτη του Γ. Α. Μέγα (Λαογραφία, ΙΘ' σ. 248-259). Βλ. Άννας Αγγελοπούλου, *Ελληνικά παραμύθια Α': Παραμυθοκόρες*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α. Ε., Αθήνα 1991, σ. 274. Βλ. επίσης Τζένης Μωραΐτη, *Ο Μαγικός βοηθός. Ο ρόλος του μαγικού βοηθού στην εξέλιξη του παραμυθιού*, ό.π., σ. 132-171.

² D 430: Transformation: object to person.

³ Το θέμα της μεταμόρφωσης ενός κόπανου σε παιδί εμφανίζεται και στο θρακικό έθιμο του Καλόγερου. Βλ. Γιάννη Κιουρτσάκη, *Καρναβάλι και Καραγκιό-*

και που, για να μην την πάρει ο Ύπνος, του τραγουδάει να περιμένει. Η γειτόνισσα την κατηγορεί στη βασίλισσα, που το γιο της το λένε Ύπνο, πως έχει φίλο το βασιλόπουλο και το βλέπει κάθε βράδυ. Η βασίλισσα στέλνει δώρα στο κορίτσι. Ύστερα την κατηγορεί η γειτόνισσα πως γέννησε αγόρι. Η βασίλισσα θέλει να το δει. Η κόρη ντύνει έναν κόπανο μωρό, να τον πάει στο παλάτι. Στο δρόμο την βλέπουν οι Μοίρες και γελούν¹. Μεταμορφώνουν τον κόπανο σε παιδί, με του βασιλόπουλου τα κάλλη. Η κόρη γίνεται γυναίκα του. Η γειτόνισσα σκάει απ' το κακό της².

Στην Καρπαθιακή³ παραλλαγή ο Θεός γίνεται, στη θέση της Μοίρας⁴, ο «μαγικός βοηθός» των ηρώων. Το θαύμα αποτελεί θεϊκό δώρο προς τις γυναίκες για τη βαθιά τους πίστη. Ο λαός μας θέλει το σωστό χριστιανό να εκφράζει την εμπιστοσύνη του στο Θεό ακόμα και όταν όλα δείχνουν ότι έχει λησμονηθεί από Αυτόν. Οι λιγότερο πιστοί κουράζονται και αμφισβητούν την ύπαρξη ή την παντοδυναμία Του. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η σταθερότητα στην πίστη ανεβάζει τον άνθρωπο σε ανώτερα επίπεδα πνευ-

ζης. *Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1995² (Α΄ έκδ. 1985), σ. 83-84.

¹ Στον τύπο AT 514* η μεταμόρφωση ενεργείται από την αγέλαστη μοίρα «*un-lauding fate*», όταν η κοπέλα την κάνει να γελάσει. Βλ. Antti Aarne – Smith Thompson, *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Folklore Fellows Communications, No 184, Helsinki 1961³ (φωτομηχανική ανατύπωση 1964).

² Βλ. Άννας Αγγελοπούλου, *Ελληνικά Παραμύθια Α΄, Οι παραμυθοκόρες*, ό.π., σ. 275. Μια ελλιπή κρητική παραλλαγή κατέγραψε ο Μαυρακάκης. Βλ. Γιάννη Ι. Μαυρακάκη, *Λαογραφικά Κρήτης*, Ιστορικές Εκδόσεις Στέφ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1983, σ. 56 (αρ. 82).

³ Μια ακόμη καρπαθιακή παραλλαγή κατέγραψε ο Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρης, η οποία συμφύρεται με τον τύπο AT 707. Βλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρη, *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου*, Τόμος Α΄, Αθήναι 1932, σ. 287-291.

⁴ Παραθέτω απόσπασμα από θρακική παραλλαγή: «*Ντυλίγει τον κόπανο, τον βάζει τα χρυσοκεντημένα μωρουδιακά, εκείν' αλλάζει και στολίζεται και πηγαίνει στο παλάτι. Στο δρόμο οπού πάγαινε βρίσκει τρεις γυναίκες, ήταν οι τρεις Μοίρες, η μια δεν είχε γελάσει στη ζωή της, οι αδερφές της το είχανε καῦμό κ' είπανε, όποιος την κάνει και γελάσ' ό,τι κι αν γυρέψ' θα το δόσουνε*». Η αγέλαστη Μοίρα, όταν είδε το κορίτσι με τον κόπανο στην αγκαλιά, ξέσπασε σε γέλια. «*Οι Μοίρες την ευχήθηκαν, τον κόπανο που βαστάς να γίν' αγόρι. [...] Ο κόπανος ζωντάνεψε κ' έγινε μωρό κ' η κοπέλλα χαρούμενη παίρνει τον δρόμο για το παλάτι*». Βλ. Ελπινίκης Σταμούλη-Σαραντή, «*Τα παραμύθια της Θράκης*», *Θρακικά*, 15 (1941), σ. 346-347 (αρ. 3 «*Ο Ύπνος*»).

ματικότητας, όπου πραγματώνει την αληθινή και όχι την επιδερμική επικοινωνία με το Θεό.

9. [Ο Αϊ- Νικόλας]

Ήταν ένας ναυτικός και είχε ένα αγόρι. Κάποτε κινδύνεψε με τη βάρκα του κι έταξε να κάμει του Αϊ-Νικόλα το τραπέζι. Όλο στενοχωριότανε γιατί δεν είχε λεφτά να το κάμει. Το παιδί έβλεπε στεναχωρημένο τον πατέρα του και λέει: «Πατέρα, γιατί είσαι στεναχωρημένος;». Λέει: «Παιδί μου, έχω τάξιμο να κάνω του Αϊ-Νικόλα το τραπέζι και 'γω δεν έχω χρήματα και είμαι στεναχωρημένος». Λέει: «Μη στεναχωριέσαι, πατέρα, και 'γω θα σε βοηθήσω. Θα δουλέψω εγώ και θα κάνουμε το τραπέζι».

Έφυγε λοιπόν και πήγε στο βασιλιά το παλάτι. Λέει: «Με θέλετε εδώ να σας κάνω τον υπηρέτη;». Λέει: «Αμέ! Σε θέλουμε!». Το είχανε λοιπόν εκεί το παλικάρι και τους έκανε όλες τις δουλειές. Του δίνανε λοιπόν σιγά σιγά χρήματα κι έτσι βοήθησε τον πατέρα του και κάνανε το τραπέζι του Αϊ- Νικόλα.

Αυτός όμως έμεινε εκεί και δούλευε στο βασιλιά. Είχε μια βασιλοπούλα και κάθε πρωί επήρνε* τη(ν) κανάτα με το νερό και τη(ν) πετσέτα και της έριχνε να πλυθεί. Κι αυτός, καθώς της έριχνε νερό, της έλεγε: «Τι ωραία μπράτσα που 'χεις, κυρά βασιλοπούλα! Τι ωραία μπράτσα που 'χεις, κυρά βασιλοπούλα!». Η κοπέλα τον ερωτεύτηκε. Ήτανε τόσο όμορφος και τόσο καλός, που τον ερωτεύτηκε. Ο πατέρας της δεν ήθελε να τον πάρει γιατί ήτανε φτωχός υπηρέτης.

Εμεγάλωσε. Εμεγάλωσε και η βασιλοπούλα και μια μέρα ήρτε κάποιος άλλος βασιλιάς για να τη(ν) παντρευτεί. Λέει: «Πατέρα μου, εγώ δε θέλω να παντρευτώ το βασιλιά. Θέλω να παντρευτώ το παλικάρι αυτό γιατί το αγαπώ». Λέει: «Μα δε(ν) μπορούμε να πάρεις εσύ από φτωχιά οικογένεια. Πρέπει να πάρεις βασιλιά!». Λέει λοιπό ο βασιλιάς: «Εγώ θα δω ποιος είναι πιο προκομμένος, πιο δυνατός, πιο έξυπνος κι αυτόν θα πάρω για βασιλιά». Κάνανε λοιπόν μια γιορτή στο παλάτι. Βγήκε η κοπέλα να κεράσει και την ώρα που κερνούσε έβγαλε το δαχτυλίδι της και το 'ριξε μέσα στο ποτήρι του παλικαριού κι αυτός κρυφά το φόρεσε και το 'βαλε στο δάχτυλό του. Και του λέει η κοπέλα: «Αν κάποτε χαθούμε, μπορώ μ' αυτό το δαχτυλίδι να σε ξαναβρώ». Λέει: «Εντάξει!». Τους λέει τότε ο βασιλιάς: «Τώρα, λέει, θα πάτε ταξίδι κι όποιος γυρίσει πιο πλούσιος και πιο δυνατός, αυτό(ν) θα πάρει η κόρη μου για άντρα της».

Πρι φύγουνε, επήγε ένας γέρος στο λιμάνι και λέει του βασιλιά: «Βάλε με και μένα μέσα, που θέλω να ταξιδέψω!». «Άντε παλιόγερε! του λέει ο βασι-

λιάς. Εσένα θα βάλουμε μέσα;». Δεν τον έβαλε. Όταν όμως ο γέρος πήγε στη μικρή βαρκούλα, λέει: «Παλικάρι μου, με βάζεις και μένα μέσα, που θέλω και 'γω να πάω να ταξιδέψω;». Λέει: «Παππούλη, να σε βάλω!». Αυτός ο γέρος ήταν ο Αϊ-Νικόλας και πήγε να το βοηθήσει. Το παιδί δε(ν) τα 'ξερε. Ο Αϊ-Νικόλας, επειδή του είχε κάνει ο πατέρας του το τραπέζι και είχε βοηθήσει και το παιδί, ήθελε να του ανταποδώσει τη χάρη.

Έφυγε ο βασιλιάς με το μεγάλο του στόλο, δώδεκα καράβια, και πήγε να ταξιδέψει. Δώσανε και στο νεαρό μια μικρή βαρκούλα με το πανί και πήγε κι αυτός να ταξιδέψει. Ταξιδεύανε στον ωκεανό μέσα, σε μεγάλες θάλασσες. Εκεί υπήρχε ένα μεγάλο θεριό μες στη θάλασσα κι αυτό κατάστρεψε όλα τα καράβια του βασιλιά κι έμεινε φτωχός, έφυγε όλη η περιουσία στη θάλασσα και σώθηκε μ' ένα ζύλο. Εντωμεταξύ το παλικάρι το βοήθησε ο Άγιος Νικόλας κι έφτασε σ' ένα λιμάνι, έκανε πολύ μεγάλη περιουσία, έκανε δώδεκα καράβια και τα γέμισε όλα με πολλά πλούτη και το βοήθησε πολύ ο Αϊ-Νικόλας.

Ο νεαρός λοιπόν ήταν έτοιμος να ξαναγυρίσει πάλι πίσω, να βρει τον πατέρα του και τη βασιλοπούλα, αν ακόμα ήταν ελεύθερη. (Δεν ήξερε τη(ν) καταστροφή που 'χε πάθει ο βασιλιάς). Εκεί στο λιμάνι βλέπει ο βασιλιάς το παλικάρι, αλλά δε(ν) το γνώρισε γιατί είχε κάνει μεγάλη περιουσία και φαινόταν πλούσιος. «Πού θα ταξιδέψεις εσύ;» το ρωτά, που 'βλεπε το στόλο κάτω. Λέει: «Στο τάδε μέρος». Λέει: «Α! Και 'γω εκεί θέλω να πάω αλλά έχασα όλη μου τη(ν) περιουσία και δε(ν) μπορώ να γυρίσω». Λέει: «Εγώ θα σε πάρω! Γι' αυτό στενοχωριέσαι; Αλλά για να σε πάρω, θέλω να κάνεις κάτω το παντελόني σου και θα σου κάνω μια σφραγίδα στο(ν) ποπό σου». Λέει: «Εντάξει!».

Το(ν) βάζει λοιπό μέσα, τον επήρε. Αφού τον επήρε, εφτάσα' λοιπόν κάτω στο λιμάνι. Λέει λοιπόν ο βασιλιάς: «Έρχεται το βασιλόπουλο να παντρευτεί τη(ν) κόρη!». Επήγε όμως στο παλάτι μαζί κι ο νεαρός. Αφού εφτάσα' στο παλάτι, ρωτά ο βασιλιάς, λέει: «Αφού μ' ήφερες στο(ν) τόπο, στο λιμάνι, τι θέλεις να σε πληρώσω;». Λέει: «Δε θέλω λεφτά, μόνο θέλω εδώ, μέσα στο παλάτι, να κάμεις κάτω το παντελόني σου μπροστά σ' όλο το(ν) κόσμο και να μου δείξεις τη σφραγίδα που σου 'καμα στο(ν) ποπό σου».

Κι αυτός απ' τη ντροπή του, που 'χασε όλη τη(ν) περιουσία του κι έκατσε να του κάμει τη σφραγίδα ο νεαρός, ταπεινώθηκε τόσο πολύ, που ο βασιλιάς δε(ν) το δέχτηκε. Και όπως ο νεαρός φορούσε το δαχτυλίδι, τον εγνώρισε η βασιλοπούλα και τον παντρεύτηκε.

Το παραμύθι ανήκει στον τύπο ΑΤ *611β΄.

Όταν ο άνθρωπος αισθάνεται αδύναμος, στρέφεται προς το Θεό, τάζει και προσδοκά ένα θαύμα. Το τάμα ενός ναυαγού είναι φυσικό να προσφέρεται στον Άγιο Νικόλαο, τον προστάτη των θαλασσινών.

Είναι συνηθισμένη η εμφάνιση των αγίων¹ με μορφή γέρου ή ζητιάνου². Ποιος άλλος από έναν πεινασμένο γερο-ζητιάνο³ θα μπορούσε να δοκιμάσει την καλοσύνη ή την κακία μας; Η στάση απέναντι σε αυτό το ηθικό καθήκον καθιστά κάποιον άξιο να αποκτήσει την εύνοια και τη βοήθεια του αγίου ή ανάξιο, ώστε να υποστεί την τιμωρία του.

Το θαλασσίνο θεριό που καταποντίζει τα πλοία του βασιλιά είναι θέμα παραμυθιακό. Στις θρησκευτικές διηγήσεις, που, όπως ισχυρίστηκα, προέρχονται από λαϊκά παραμύθια, απαντούν θεριά, στοιχειά, αράπηδες, στρίγγλες, μάγισσες, νεράιδες, σπανοί, δράκοι... Όμοια και το δαχτυλίδι που η βασιλοπούλα βάζει στο χέρι του παιδιού θυμίζει μαγικό δαχτυλίδι, που όμως στην αφήγησή μας έχει χάσει το μαγικό του χαρακτήρα.

Σε άλλη Καρπαθιακή παραλλαγή που κατέγραψα⁴ προστίθεται στο τέλος ένα ακόμα επεισόδιο, όπου ο Άγιος Νικόλαος⁵ για να δοκιμάσει την

¹ Δεν εμφανίζεται ίδιος ο Θεός, αλλά οι άγιοι ως εκπρόσωποί Του.

² Για την εμφάνιση του Θεού με μορφή γέρου ή διαβάτη, βλ. Φιλοθέου Φάρου, *Παπαδοσύνης μορφή και παραμόρφωση*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1994, σ. 91-92.

³ Σε πολλές αφηγήσεις εμφανίζεται και ο Χριστός με γεροντική μορφή να ζητιανεύει. Αυτό δείχνει περίεργο, καθώς ο Χριστός μαρτύρησε νέος και δεν Τον έχουμε συνηθίσει με γεροντική μορφή, ούτε σε αγιογραφίες. Η ελεημοσύνη αποτελεί κεντρικό σημείο της χριστιανικής διδασκαλίας, ώστε κριτήριο της καλοσύνης και της ηθικότητας κάποιου να θεωρείται η προσφορά του σε ανήμπορους ζητιάνους. Δυο παραλλαγές του παραμυθιού δημοσίευσε ο Μ. Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος. Στην μία βοηθός του παιδιού είναι ο Αϊ-Νικόλας, ενώ στην άλλη ο Δεσπότης Χριστός. Βλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου*, τόμος Α΄, Αθήνα 1932, σ. 334-336 και 337-338. Μια παραλλαγή κατέγραψε και ο Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, όπου το παιδί ευεργετείται από το Χριστό. Βλ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Καρπαθιακά παραμύθια», *Καρπαθιακά Μελέται*, 1 (1979), σ. 199-201 (αρ. 3: «*Τα τρία αδέρφια κι ο Χριστός*»). Βλ. Μ. Γ. Μερικλή, «Σύντομα σχόλια στα Καρπαθιακά παραμύθια», *Καρπαθιακά Μελέται*, 1 (1979), σ. 213.

⁴ Κατέγραψα τη διήγηση σε τέσσερις συνολικά καρπαθιακές παραλλαγές.

⁵ Και σε κασιακή παραλλαγή πρωταγωνιστεί ο Αϊ-Νικόλας. Βλ. Αντώνη Μηνά Σοφού, *Τα Λαογραφικά της Κάσου, Τόμος Γ΄, Παραμύθια*, Αθήνα 1987, σ. 198-201 (αρ. 56: «*Το έξυπνο παι(δ)ί τσι ο Αη-Νικόλας*»), όπου αναφέρεται πρόσθετη βιβλιογραφία.

πίστη του νεαρού μεταμορφώνεται σε «ένα γέρο σάπιο, λουό», και ζητά από το νέο να κάψει στο φούρνο το τρίχρονο παιδί του και να αλείψει τις πληγές του με τη στάχτη του για να θεραπευτεί. Ο νέος χωρίς ενδοιασμό προχωρά στη θυσία¹. Τότε όμως γίνεται το θαύμα: «Σα πάσι* ν' ανοίξου', να συνάξου' τη σταχτή του παιδιού... τι να δεις; Με τα ευαντζέλια του, παλδικάρι καταστεμένο, με τα ευαντζέλια του, βασιλόπουλδο, να χαλά το(ν) κόσμο μέσα με τις ψαλμουδιές του! Ετότες, λέει, επαρουσιάστην ο Αης Νικόλας, λέει: "Ό,τι σου 'καμα, χανάλδι* σου, σα(ν) της μάνας σου το (γ)άλα! Τώρα πιο*, λέει, φεύγω!". Ήτον ο Αης Νικόλας...»². Η θυσία, αλλά και η σωτηρία τελικά του θυσιαζόμενου, θυμίζει τη θυσία που ζήτησε ο Θεός από τον Αβραάμ ως απόδειξη της πίστης του.

10. [Το Χριστονέρι]

Ήτο δυο αδέρφια. Ο ένας ήτο πονόψυχος άθθρωπος, χριστιανός. Ο άλλο ήτο «Εβραίος», ετσοίταζε μόνο τη (τ)ζέπη του. Για να το δοκιμάσει ο Θεός αυτό το φτωχό, το ρίχνει σε βάσανα. Εκαταστράφητσε. Αυτός όμως πάντα έλεγε: «Δόξα σοι, ο Θεός!». Η γυναίκα του τού λέει: «Βρε Μιχαλάτση! (Μιχαλάτση τον ελέ(γ)α'). Ακόμα θα λέεις "δόξα σοι, ο Θεός"; Μια κότα την είχαμε τελευταία, επή(γ)ες τσαι την ήβρες τσ' αυτή ψοφησμένη! Ακόμα λέεις, "δόξα σοι, ο Θεός"; Άσ' Τον ετσει(δ)ά που κά(θ)εται!». Λέει: «Όχι, γυναίκα! Εγώ τώρα θα πάω να βρω τη(ν) Τύχη μου».

Έπιασε το δρόμο, επή(γ)αινε, επή(γ)αινε, μες στο δάσος ενυχτιάστηκε. Ετσει τότες ήρταν οι σατανά(δ)ες. Αυτός εξημερώθη πίσω από ένα μύλο χαλασμένο³ γιατί εφοβήθη. Αυτός όμως όταν ήφενγε από το σπίτι, ήπιασε το Ευαγγέλιο μες στο(ν) κόρφο του. Βγάζει το Ευαγγέλιο τότες, είπε κάποια λόγια χριστιανικά τσαι... μπροστά τους ήτο τσαι δε τον εβλέπασι. Τους εστράβωσε ο Θεός. Όσο εκάθετο ο άθθρωπος, ήλειπε ο πιο μικρός, ο Ιωσφώρος, ο πιο χειρότερος σατανάς. Κατά τις αυγές, να τσ' ήρχετο τσ' αυτός! «Εγώ ήκα-

¹ Αυτό είναι και το καταληκτικό θέμα του τύπου ΑΤ 550Α. Βλ. Τζένης Μωραΐτη, *Ο Μαγικός βοηθός. Ο ρόλος του μαγικού βοηθού στην εξέλιξη του παραμυθιού*, ό.π., σ. 184 (υποσημ. 862) και 253-259.

² Αφήγηση Σταματίνας Κωνσταντίνου από το χωριό Σπόα.

³ Ο Στίλπων Κυριακίδης γράφει για τους σατανάδες: «Ός τόπος διαμονής και συνελεύσεως αυτών έχουν ηρειπωμένα κτίρια, μύλους, αλώνια, δένδρα, σπήλαια κττ». Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδη, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄, Μνημεία του λόγου*, Ακαδημία Αθηνών, Δημοσιεύματα του Λαογραφικού Αρχείου, αρ. 8, εν Αθήναις 1965², σ. 202.

μα το πιο μεγάλο κατόρθωμα¹ σήμερα από σας, γι' αυτό ήρghσα!». Λέει: «Τία-ν* ήκαμες;». Λέει: «Είχα πάει στη βασιλοπούλα, που ήτο τα γενέθλιά της τσ' είχε πάρτυ, τσαι την ετσέντησα τσαι τώρα είναι σε αφασία, θα πεθά-νει». «Τσαι δε θα γλιτώσει τώρα, λένε οι άλλοι σατανά(δ)ες, μόνο α(ν) βρε-θεί άθθρωπος τσαι πάει στο Χριστοχώρι τσαι φέρει το χριστονέρι, τότες μόνο μπορεί να σωθεί!». Ο Μιχαλάτσης αυτός τ' άκουσε βέβαια. Σηκώνεται τότε πάνω τσαι λέει αυτά που λέει ο παπάς: «Αναστάς ο Ιησούς από του ζύλου... τσαι... τα καταραμένα αυτού». Τα 'πε λέει τσαι φύ(γ)αν α(π)ομπρός του τσαι ενεμουρίστησα*, εδώσα' των ομμαδιώ* τους.

Τσαι γλίτωσε τσαι φεύγει ο άθθρωπος από 'τσει. Αλλά αυτοί τότες εγι-νουττο* στο δρόμο τη μια γουρούνια, την άλληδη πουλτζιά, την άλληδη φίδια για να τον (ε)μποδίζου' να μην ηπάει τσαι πάρει το χριστονέρι, να πάει στη βασιλοπούλα. Ο Θεός το 'καμε έσσι* για να το δοτσιμάσει.

Επήεν ο άθθρωπος, παίρει το χριστονέρι, πάει στο παλάτι αοπόζω. Αυτός ήτο γέρος. Τον εδιώχνα' οι γιατροί. (Είχαν πάει γιατροί να κάνου' τη βασιλοπούλα καλά). Λέει: «Είν' ένας γέρος απέζω τσ(αι) (δ)ε φεύγει τσ' ε-πιμένει ότι, λέει, θα κάμει τη βασιλοπούλα καλά». Λέει: «Εσείς τι λέτε; Να το βάλουμε μέσα;». Οι φρουροί βέβαια του παλατιού ελέ(γ)α': «Οχι! Εδώ ήρτα' τόσοι γιατροί τσαι στο γέρο θ' ανοίζουμε;». Ήρτε ο βασιλιάς, λέει: «Τι έχετε τσαι μπαλεύγετε* α(π)οκάτω εδώ;». Λέει: «Ένας γέρος είν' απέζω τσαι το διώχνουμε τσαι λέει ότι θα κάμει τη βασιλοπούλα καλά». Λέει ο βασι-λιάς: «Αφήστε το να μπει μέσα!». Ήμπε, λέει, μέσα, την ήρανε με το χριστο-νέρι τσ' η βασιλοπούλα εγίνητσε καλά.

Τότε ο βασιλιάς του λέει: «Τι θέλεις, άθθρωπέ μου, να σου δώσω; Να σε κάμω βασιλιά;». Τον 'δωσε, λέει, το μισό χωριό, τον 'δωσε λεφτά, που κα-ταστράφητσε, τσαι αντικατέστησε όλα ετσείνα που 'χε χάσει τσαι έγινε πλού-σιος, πιο πλούσιος απού τον α(δ)ερφό του τον «Εβραίο», που 'το πα-ρα(δ)όπιστος. Ψέματα τσ' αλήθεια, εσσά* εί(ναι) τα παραμύθια.

Σύμφωνα με την αφήγηση ο Θεός παρεμβαίνει στις ανθρώπινες υποθέ-σεις, δοκιμάζει τους πιστούς και ελέγχει το βάθος της πίστης τους. Ο ήρω-ας της αφήγησης δέχεται υπομονετικά τις συμφορές και δοξολογεί το όνο-

¹ Όπως γράφει ο Κυριακίδης, οι σατανάδες: «Κατά τας ημέρας εκστρατεύουν, διά να εκτελέσουν τους διαφόρους άθλους των εις βάρος των ανθρώπων, την δε νύ-κτα συνέρχονται συνήθως εις δέντρα, όπου αφηγούνται τα κατορθώματά των εις τον αρχηγόν των». Βλ. Στιλπ. Π. Κυριακίδη, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄, Μνη-μεία του λόγου*, ό.π., σ. 202.

μα του Θεού. Αντίθετα η γυναίκα του προκρίνει τη μη ανάμειξη του Θεού («*Άσ' Τον ετσει(δ)ά που κά(θ)εται!*») στις ανθρώπινες υποθέσεις, εκφράζοντας την ελπίδα (ή την ψευδαίσθηση) ότι μπορεί ο άνθρωπος να ζήσει χωρίς την παρουσία και βοήθεια του Θεού.

Η φυγή του ήρωα προς αναζήτηση της Τύχης αποκαλύπτει την παραμυθιακή προέλευση της διήγησης. Η Τύχη δεν είναι αφηρημένη έννοια, αλλά η θεά Τύχη, όπως την ξέρουμε από τη μυθολογία. Μια κατηγορία παραμυθιών στο Διεθνή Κατάλογο των Aarne–Thompson¹ διαπραγματεύεται αυτό το θέμα (ΑΤ. 930-949: Tales of Fate).

Στην αφήγηση² που παρέθεσα οι Σατανάδες δεν παρακινούν τους ανθρώπους σε κακές πράξεις, αλλά παρουσιάζονται ως δολιοφθορείς. Θυμίζονται τους καλικάντζαρους που μαγαρίζουν τα φαγητά, λερώνουν το σπίτι και κάνουν ζαβολιές. Οι άνθρωποι, που είναι θύματα των σατανάδων, θεωρούνται ανεύθυνοι για όσα συμβαίνουν. Η βοήθεια της θρησκείας, από την άλλη πλευρά, περιορίζεται στην υποστήριξη του ανθρώπου για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κακοβουλίας των πονηρών δυνάμεων της νύχτας. Η φθορά του ανθρώπου από τη βλαπτική επίθεση του σατανά έχει μάλλον υλική και σαρκική παρά πνευματική διάσταση.

Η θρησκεία δεν προσφέρει στον πιστό την ηθική διδασκαλία της. Τα εκκλησιαστικά βιβλία και οι προσευχές λειτουργούν μάλλον ως μαγικά, θαυματουργικά όπλα³, απογυμνωμένα από το θεολογικό τους χαρακτήρα, που έχει σχέση με μια εσωτερικότητα του πιστού.

Οι αφηγητές πλάθουν νέους όρους («*χριστονέρι*», «*Χριστοχώρι*»), που δηλώνουν τη θρησκευτική προέλευση των θαυματουργικών στοιχείων που

¹ Βλ. Antti Aarne – Smith Thompson, *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*, Folklore Fellows Communications, No 184, Helsinki 1961³ (φωτομηχανική ανατύπωση 1964).

² Η αφήγηση ανήκει στον τύπο ΑΤ 613. Μια παραλλαγή κατέγραψε ο Γεώργιος Μέγας, Βλ. Γ. Α. Μέγας, *Ελληνικά παραμύθια Β΄*, Εκδόσεις Ι. Δ. Κολλάρου και Σίας, Αθήνα 1978³, σ. 157-163 (αρ. 31 «*Οι δύο γειτόνοι*») και 226-227 (σχόλια και βιβλιογραφία).

³ Κάποτε τη δύναμη των θρησκευτικών συμβόλων (σταυροκόπημα, χρήση Ευαγγελίου, εκκλησιαστικών ψαλμών...) ενισχύουν και καθαρώς μαγικά αντικείμενα και ενέργειες: σκόρδο, δίχτυ, μαυροσήσαμο, γαλάζια χάντρα... Αυτός είναι ο λόγος που ο Γιουνγκ και οι μαθητές του αποφαίνονται: «*είμαστε χριστιανοί στο επίπεδο της ψυχής, ενώ στο βάθος παραμένουμε ακόμη εντελώς παγανιστές*». Βλ. Ζορζ Ζαν, *Η Δύναμη των Παραμυθιών*, μετάφραση Μαρία Τζαφερόπουλου, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 1996, σ. 219.

προκύπτουν από την αφήγηση και αντικαθιστούν το παραμυθιακό «αθάνατο νερό»¹ και τον ασαφή τόπο («σ' ένα μακρινό χωριό»). Κάθε θαύμα πρέπει να αποδίδεται στη θεϊκή παρέμβαση.

Στις λαϊκές παραδόσεις τα πλάσματα του σκότους έχουν την ικανότητα να μεταμορφώνονται. Οι Αναρά(δ)ες (τερατόμορφες νεράιδες) σε πολλές αφηγήσεις της Καρπάθου μεταμορφώνονται σε γουρούνια, άλογα ή αγριόχοιρους. Οι σατανάδες² της αφήγησης που παρέθεσα θυμίζουν αυτά τα πλάσματα των λαϊκών αφηγήσεων. Και εδώ συμφύρεται η χριστιανική άποψη για το σατανά με τις λαϊκές παραδόσεις για τέρατα που συχνά έχουν μυθική ή ειδωλολατρική³ προέλευση.

Ο Θεός αργεί αλλά ανταμείβει πάντα τον καλό και τιμωρεί τον κακό. Στη χριστιανική διδασκαλία η ανταμοιβή έχει πνευματική μορφή (πχ. η χαρά που νιώθει ο χριστιανός κάνοντας το καλό ή, ακόμα, η βασιλεία των ουρανών). Η ανταμοιβή όμως στη διήγησή μας παίρνει υλική μορφή (έγινε πλούσιος), στοιχείο που παραπέμπει ξανά στα λαϊκά παραμύθια.

Αυτά φανερώνουν την παραμυθιακή προέλευση των θρησκευτικών διηγήσεων και το περίεργο κράμα χριστιανικών και μαγικών στοιχείων. Τα

¹ Στην προβιβλική παράδοση της Μεσοποταμίας ο Γκιγλαμές, μυθικός βασιλιάς της σουμερικής πόλης Ουρούκ, «έβαλε σκοπό του να ανακαλύψει το κάρδαμο της αθανασίας, το φυτό "Που δεν μεγαλώνει ποτέ"». Βλ. Τζένης Μωραΐτη, *Ο Μαγικός βοηθός. Ο ρόλος του μαγικού βοηθού στην εξέλιξη του παραμυθιού*, ό.π., σ. 267 (υποσημ. 1406).

² «Ο διάβολος παρουσιάζεται πανούργος αλλά ουσιαστικά μειωμένης νοημοσύνης ή αποτελεσματικότητας (ΑΤ 821C), ενώ οι λειτουργοί του Θεού, αντίθετα με τον κόσμο των εντράπελων διηγήσεων όπου διακωμωδούνται από κάθε άποψη, στα παραμύθια εμφανίζονται, χωρίς να λείπουν βεβαίως οι ενάριθμες εξαιρέσεις, ως ηθικά στοιχεία και άτομα εμπιστοσύνης, συκοφαντημένα κάποτε αλλά αληθινά». Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνη, *Παραδοσιακή Θρησκευτική Συμπεριφορά και Θρησκευτική Λαογραφία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1995, σ. 166.

³ Ο Στίλπων Κυριακίδης γράφει για τη μεταβολή της εικόνας του σατανά από την επίδραση της αρχαιοελληνικής μυθολογίας: «εν ταις νεοελληνικαίς παραδόσεσιν ο διάβολος έχασε τον αρχικόν αυτού χαρακτήρα, του πονηρού και αποστάτου πνεύματος, του αμειλίκτως καταδιώκοντος την σωτηρίαν του ανθρώπου, και παραλαμβάν πλείστα στοιχεία εκ της νεοελληνικής μυθολογίας, μετεβλήθη εις κοινόν δαιμόνιον, πολλάκις κωμικόν και ηλίθιον, του οποίου τα χαρακτηριστικά, ως και αι ενέργειαι, είναι παρόμοια προς τας των άλλων νεοελληνικών δαιμονίων. [...] Την σύγχυσιν ταύτην επέτεινεν ίσως και η γενικότης του ονόματος δαίμονας και δαιμόνιο, το οποίον εξ ίσου αποδίδεται και εις τους διαβόλους και εις όλα τα εξωτικά». Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδη, *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Α΄, Μνημεία του λόγου*, ό.π., σ. 201-202.

όρια θρησκείας και μαγείας στη συνείδηση του απλού ανθρώπου είναι ασαφή. «*Η μαγεία διερευνά τις σχέσεις του ανθρώπου με τις κακοποιές δυνάμεις και τα υπερφυσικά πράγματα που τον περιτριγυρίζουν, ακριβώς όπως η θρησκεία τον φέρνει σε επαφή με τις αντίστοιχες καλοποιές δυνάμεις, δηλαδή το θείο. Από την άποψη λοιπόν της λειτουργικότητας έχουμε ουσιαστικά να κάνουμε με τις δυο εφραπτόμενες, παράλληλες αλλά μη τεμνόμενες, όσο κι αν προεκταθούν, όψεις του ίδιου νομίσματος που σηματοδοτούν τη σχέση του ανθρώπου με τον υπερφυσικό κόσμο...*»¹. Ο απλός λαϊκός άνθρωπος έχει δική του θρησκευτική κοσμοθεωρία και δικούς του κώδικες επικοινωνίας με το θείο. Οι αντιφάσεις και αντιθέσεις δεν τον εμποδίζουν να πιστεύει βαθιά και να εφαρμόζει τις κληρονομημένες χριστιανικές αρχές, που συχνά εμφανίζουν αυθαίρετη και παράξενη μορφή.

2.3. Ανέκδοτα θρησκευτικού περιεχομένου

Ο λαϊκός άνθρωπος ελέγχει όσους στέκονται ψηλά στην κοινωνική ιεραρχία, καθώς έχει αυξημένες απαιτήσεις από εκείνους που ορίζουν την τύχη του. Με όπλο το χιούμορ τιμωρεί όσους παραστρατούν. Από αυτό τον κανόνα δεν ξέφυγε ούτε η Εκκλησία. Προκαλεί έκπληξη ο τεράστιος αριθμός ανεκδότων που διακωμωδούν τους ιερείς. Στο Διεθνή Κατάλογο Παραμυθιών οι ιστορίες αυτές αποτελούν ένα σημαντικό τμήμα (AT 1725-1849: *Jokes about Parsons and Religious Orders*). Κάποτε και οι άγιοι και τα ιερά λόγια της θείας λειτουργίας γίνονται στόχος διακωμώδησης. Το φαινόμενο βέβαια δεν είναι πρωτόγνωρο, αφού οι θεοί διακωμωδούνταν συχνά από την αρχαιότητα στην Αττική Κωμωδία².

Παραθέτω μια σειρά ανεκδότων με θρησκευτική θεματολογία:

11. [Τον άγιο του χωριού σου]

Ένας άντρας από την Αμερική στέλνει γράμμα στην αδελφή του και της γράφει: «Αγαπημένη μου αδελφή, σου στέλνω δέκα δολάρια να λειτουργήσεις

¹ Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνη, *Παραδοσιακή Θρησκευτική Συμπεριφορά και Θρησκευτική Λαογραφία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, 1995, σ. 41.

² Ο Πισθέταιρος στους «*Όρνιθες*» του Αριστοφάνη απειλεί τη θεά Ίριδα λέγοντας:

*«Συ δ' ει με λυπήσεις τι, της διακόνου
πρώτης ανατείνας τω σκέλει διαμηριώ
την Ίριν αυτήν, ώστε θαυμάζειν όπως*

ούτω γέρων ων στόμαι τριέμβολον». Βλ. F. W. Hall – W. M. Geldart, *Aristophanis Comoediae*, Tomus I, Oxford Classical Texts, στ. 1253- 1256.

την Αγία Κυριακή». Η γυναίκα δεν ήξερε ποιαν Αγία Κυριακή: τω Μισοχωριώ; τω Πυλώ; του Απεριού;... Του απαντά πίσω: «Αγαπημένε μου αδελφέ, μου έστειλες δέκα δολάρια. Μου γράφεις να λειτουργήσω την Αγία Κυριακή. Ποιαν Αγία Κυριακή να λειτουργήσω;».

Και στέλνει ο αδελφός ένα γράμμα και λέει: «Αγαπημένη μου αδελφή, τον άνθρωπο του τόπου σου, τον άγιο του χωριού σου!».

Αποτελεί ένα χιουμοριστικό σχολιασμό της σχετικής παροιμίας, μέσω ανταλλαγής επιστολών μεταξύ δύο αδερφών. Ο λαϊκός άνθρωπος μεροληπτικά αισθάνεται μεγαλύτερη οικειότητα¹ προς κάποιους αγίους. Η Παναγία, ο Χριστός, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Δημήτριος... είναι μερικοί από αυτούς.

12. [Το μέλι και το κερί]

Στα παλιά χρόνια, κάποιος άνοιξε μια κυψέλη ενός γειτόνου του και πήρε το μέλι και το κερί. Τον εκατήγγειλε λοιπόν αυτός. Τον επήρα' στο δικαστήριο. [...] Αυτός όμως είχε δώσει στη(ν) Παναγία το κερί, ενώ το μέλι το 'φαγε ο ίδιος. Είχε πει: «Βοήθησέ με, Παναγία μου, να μη με πάνε στο δικαστήριο και 'γω θα σου δώσω το κερί!». Άμα λοιπόν τον εκαταδικάσα', επήγε στην εκκλησία και λέει της Παναγίας: «Μωρή Μαριέ² του Διάκου Πέρρου¹,

¹ Η μεροληψία έχει άλλοτε προσωπική ή οικογενειακή βάση και άλλοτε απορρέει από πίστεις και πεποιθήσεις ευρύτερα διαδομένες, όπως:

- Το εκκλησάκι του Αγίου είναι χτισμένο σε ιδιόκτητο οικόπεδο και η δημιουργία του ναϊκού κτίσματος υπήρξε προσφορά κάποιων προγόνων ή του ίδιου του πιστού.
- Ο ναός βρίσκεται στα όρια του χωριού ή της ενορίας του. (Για την τέλεση των μυστηρίων του γάμου ή της βάφτισης προτιμάται ο ενοριακός ναός).
- Ο τιμώμενος άγιος ή αγία έχει το ίδιο όνομα με τον πιστό. Κάποτε το όνομα υπόσχεται λύση σε συγκεκριμένα προβλήματα (Άγιος Ελευθέριος για τις εγκυμονούσες, Άγιος Σπυρίδωνας για τους γεωργούς, κ.α.).
- Παραδόσεις για τις θαυματουργικές ικανότητες του αγίου αυξάνουν την εμπιστοσύνη προς το συγκεκριμένο άγιο. Κάποτε η εμφανίζεται ο άγιος στον πιστό μέσω κάποιου ονείρου.

² Η οικειότητα που ο απλός λαϊκός άνθρωπος αισθάνεται προς την Παναγία φαίνεται και στην προσβλητική προσφώνηση «Μαριέ», που θα την απηύθυνε κάποιος μόνο προς πρόσωπα που περιφρονεί ή νιώθει οικειότητα. Βλ. Βασίλη Ι. Γεργατσούλη, «Ο Σταχτοπιτουράς ή η Σταχτοπούτα; Θηλυκά κύρια ονόματα με αρσενικό άρθρο και κατάληξη αρσενικού γένους στην Καρπαθιακή διάλεκτο», (Λαογραφία, 40 (2005) υπό έκδοση).

σαν έτρωγα εγώ το μέλι τσαι συ το κερι, καλά ήτο. Τώρα παίρου' εμένα τσαι συ θωρείς!»².

Ο άνθρωπος στις δυσκολίες ζητά τη βοήθεια Θεού. Είναι παράξενο όμως ένας κλέφτης να μετατρέπεται σε συνένοχο στις ανομίες του το Θεό. Η συνδιαλλαγή του κλέφτη με την Παναγία θυμίζει οικονομικό «δούναι και λαβείν», «do ut des». Στα πλαίσια αυτά πρέπει να κατανοηθούν τα τάματα και οι άλλες προσφορές των πιστών, που έχουν συνήθως υλική μορφή: χρήματα, λάδι, κεριά, εκκλησιαστικά σκεύη... Τέτοιες προσφορές είναι συνήθως ανταποδοτικές, αφού συχνά ζητείται μια χάρη: ίαση, γονιμότητα, καρποφορία της γης... Ο πιστός συνδιαλέγεται με τους αγίους και όχι με το Θεό. Ο καθηγητής Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης παρατηρεί ότι αυτό συμβαίνει «όχι μόνο γιατί, όπως παρατηρεί και ο B. Schmidt, οι Άγιοι για τον απλό κόσμο, θεωρούνται Θεοί και οι άνθρωποι προσεύχονται σ' αυτούς το ίδιο, όπως και στο Θεό, αλλά και γιατί οπωσδήποτε θεωρούνται οικειότεροι, σε σύγκριση με το πιο περιεκτικό κι αφηρημένο πλάσμα του Θεού που δεν πάυει να είναι ένας *deus absconditus*. Οι Άγιοι είναι Θεός, αλλά ένας Θεός εξοικειωμένος, πλησιέστερος, πιο προσιτός, ώστε να μπορεί κανείς με θάρρος, με πολλές φωνές να κλείνει και συμφωνίες μαζί τους»³.

Ο κλέφτης ενέπλεξε την Παναγία με πονηριά (η σιωπή της θεωρήθηκε συμφωνία), αφού οι όροι της συνδιαλλαγής τέθηκαν μόνο από εκείνον. Έτσι την αποκαλεί «παραδόπιστη» και της επιτίθεται.

13. [Οι παπάδες τσαι το ψάρι]

Στο Μισοχώρι είχε πεθάνει ένας Σακελλάρης, άρχων του χωριού, τσαι πή(γ)εν ο δεσπότης (α)πού τ' Απέρι τσαι πέντ' έξι παπάδες. Εκαλέσαν, λέει, το δεσπότη τσαι τους παπάδες τσ' ήβγανε στ' ανώι. Τσαι επειδή δεν εχώρει, επήγανε τσαι τρεις παπάδες από κάτω στο υπόγειο.

Τους εσερβίρα' λοιπό τσ' αυτούς. Τσαι λέει ο ένας παπάς (του πήρα' το ψάρι μέσα στη σουπιέρα), λέει: «Ο Χριστός εστίν η κεφαλή της εκκλησίας!». Τσαι παίρνει τη(ν) τσεφαλή. Τσαι λέει τσ' ο άλλος: «Ο Μεσσίας έρχεται!». Τσαι παίρνει τη μέση. Επόμεινεν η ουρά. Λέει ο άλλος ότι: «Ουρανοί Θεού

¹ Το εκκλησιάκι της Παναγίας είναι χτισμένο, σύμφωνα με την αφηγήτρια, σε οικόπεδο ιδιοκτησίας του Διάκου Πέτρου στο Μεσοχώρι.

² Κατέγραψα την αφήγηση σε δύο παραλλαγές (μία στις Πυλές και μία στο Απέρι). Και στις δύο αναφέρεται ως τόπος του συμβάντος το Μεσοχώρι.

³ Βλ. Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Do ut des», Δωδώνη, 16:1 (1987), (Αφιέρωμα στον καθηγητή Στέφανο Ι. Παπαδόπουλο 1987), σ. 259.

τη δόξα διηγούνται!». Τσ' ύστερα επήρε τσ' αυτός την ουρά. Ο τέταρτος... δεν έμεινε τίποτα γι' αυτόν. Πιάνει το ζουμί τσαι λέει: «Τσαι ειδών ο Κύριος την αμαρτία, επήρε πυρ τσαι κατέκαψεν αυτούς!». Τσαι τους εναντούρισε*.

Κατέγραψα την αφήγηση σε δύο παραλλαγές¹. Η παρώδηση² των ιερών κειμένων του Χριστιανισμού γίνεται από τους εκκλησιαστικούς λειτουργούς, στοιχείο που την κάνει σημαντικότερη. Σατιρίζονται όμως και οι ιερείς για την αντισυναδερφική στάση³ τους, την παραβίαση των διαδικασιών που επιβάλλει η ευγένεια και την αδηφαγία τους.

Θα τελειώσω τη μελέτη των ανεκδότων θρησκευτικού περιεχομένου με μια μεγαλύτερης έκτασης αφήγηση, που έχει να μας πει πολλά για τη λαϊκή πίστη:

14. [Ο σκουλουτσασμένος γάιδαρος]

Ήτο ένας δεσπότης εδώ τσ' ήβγαλε διαταγή πως το Σάββατο το βράδυ δεν ήπρεπε να πάει ο άντρας με τη γυναίκα του. Άμα ήτο να μην υπακούσει κα(ν)ένας, έπρεπε να παραδώσει το ζευγάρι του, δηλαδή το βόδι τσαι το μουλάρι του, στην εκκλησία για να συγχωρηθεί.

Ήλειπε ένας Μενεδιάτης στην Αθήνα τσαι γύρισε Σάββατο βρά(δ)υ τσαι δεν άντεχε ο κακόμοιρος τσαι πή(γ)ε με τη γυναίκα του. Επειδή ήτο όμως θεοσεβούμενος άθθρωπος, εκάλισεψε το μουλάρι τσ' είχε το βόδι α(π)οπίσω*

¹ Τη δεύτερη μου αφηγήθηκε ο Μανόλης Μακρής από το Διαφάνι. Μια ακόμη παραλλαγή κατέγραψε ο περιηγητής Λουδοβίκος Ροσσ στην Κάρπαθο λίγα χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821. Βλ. Μ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου (Δωδεκανήσου) από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα – Χρονικόν της νήσου Καρπάθου από του Ελληνοϊταλικού Πολέμου μέχρι της Ενσωματώσεως αυτής εις την Ελλάδα (1948)*, Τόμος Α΄, Επανεκδοση Μορφωτικού Εξωραϊστικού Συλλόγου «Εργασία και Χαρά» Όθους Καρπάθου, 1998, σ. 256.

² Παρωδίες λειτουργίας εμφανίζονται σε πολλά ανέκδοτα της Καρπάθου και άλλων τόπων. Βλ. ενδεικτικά Γ. Θ. Κανδηλάπτη, «Ανέκδοτα Χαλδιάς», *Χρονικά του Πόντου*, 19-20 (Μάρτιος-Απρίλιος 1946), σ. 483-484. Βλ. επίσης Γερασίμου Ηρ. Παπατρέχα, *Ακαρνανικά παραμύθια*, Επιμέλεια-Επιλεγόμενα Μ. Γ. Μερακλής, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2002³ (Α΄ έκδ. 1986), σ. 53-54.

³ Ο Φιλόθεος Φάρος γράφει για τη δυσκολία των κληρικών να συνεργαστούν: «Φαίνεται ότι ο κανόνας είναι, οι κληρικοί που υπηρετούν στην ίδια εκκλησιαστική κοινότητα ή να ευρίσκονται διαρκώς σε σύγκρουση, συχνά για οικονομικούς λόγους, ή να αγνοούν ο ένας τον άλλο και ο καθένας να ακολουθή τη δική του γραμμή». Βλ. Φιλοθέου Φάρου, *Παπαδοσύνης μορφή και παραμόρφωση*, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1994, σ. 140.

τσαι πή(γ)ε στ' Απέρι. Τσ' όπως ήτο κλειστή η μητρόπολη¹, ήβαλε το μάτι του στη(ν) κλειδαριά τσ' είδε πάνω στο σοφά μια κοπέλα γυμνή τσαι το δεσπότη γυμνό. Λέει: «Πώς σου φαίνομαι, κοπέλα, τώρα;». Λέει: «Σα τον Άγιο Κωσταντίνο σαν επρωτοπάτησε στη Μπόλη!». Τότε λοιπό αυτός της ερίχτηκε. Ο κακόμοιρος αποόξω ετράπηκε σε φυγή τσαι παίρνει το άλογο τσαι το βόδι τσαι καθίζει ετσει, ώσπου ζημέρωσε. Ανοίγει λοιπόν ο δεσπότης τη(ν) πόρτα. Λέει: «(Α)π(ό) ως πότε* είσαι εδώ;». Λέει: «(Α)π(ό) ως 'ταν* επάτηξεν ο Μέγας Κωσταντίνος στη Μπόλη!». Λέει: «Πήγαινε, παιδί μου, στο χωριό σου! Αφησε το ζευγάρι σου τσ' έλα πεζός το βράδυ να εξομολογηθείς!».

Επή(γ)ε λοιπόν στις Μενετές τσαι το βράδυ ήρχετο πεζός με τα πόδια στο Απέρι. Όταν επήε λοιπό εδώ, στο Κούρι* σ' ένα(ν) ποταμό, εδίψασε τσ' ήκασσε* να πιει νερό τσαι του φάνη' τόσο γλυκό το νερό, που 'το μέλι. Λέει: «Μα, τι διάολο;». Επήαινε λοιπό να δει από πού βγαίνει αυτό το νερό, να βρει τη(ν) πηγή τσαι να δει γιατί ήτο τόσο γλυκό. Όταν επήε λοιπό ετσει που βγαίνει η πηγή, εί(δ)ε ένα γάδαρο ψοφισμένο, με τσαδά σκουλούτσα. Ήβαλε λοιπό τα (δ)αχτύλια του τσ' ήκαμε εμετό, τσ' ούλα τα φαγιά τα 'βγαλε έξω.

Πάει στ' Απέρι. Λέει: «Τι είδες, παιδί μου, ετου* πέρα;». Λέει λοιπό: «Αυτά, αυτά, αυτά είδα!». Λέει: «Το γλυκό νερό, παιδί μου, το οποίον ήπιες, είναι τα καλά λόγια που θα σου πω! Ο γάδαρος ο βρομεσμένος, ο σκουλουτσασμένος, που τον τρώαν οι σκουλούτσοι, είμαι εγώ! Τσαι, να 'σαι συγχωρεμένος! Τσαι πή(γ)αινε, παιδί μου, στο σπίτι σου!»².

¹ Το ανέκδοτο αναφέρεται στη λειτουργία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων, πνευματικών και μικτών, στο Απέρι, υπό την προεδρία του μητροπολίτη. Βλ. Γεωργίου Μιχαηλίδη-Νουάρου, «Εξ αποφάσεις του πνευματικού δικαστηρίου Καρπάθου (του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα)», *Καρπαθιακά Μελέται*, 1 (1979), σ. 7-23. Βλ. ακόμη Μ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου (Δωδεκανήσου)*, Τόμος Α', ό.π., σ. 51 και 92. Βλ. και C. Wescher, *Δωρικόν Ψήφισμα Καρπάθου*, μεταφρασθέν εκ της Γαλλικής υπό Εμμανουήλ Μανωλακάκη, Αθήνησιν, εκ του τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, 1878, (*Καρπαθιακά- Δωρικόν Ψήφισμα Καρπάθου* υπό C. Wescher, μεταφρασθέν εκ της Γαλλικής μετά γενικής περιγραφής της νήσου, Επανεκδοσις Αθήναι 1988), σ. 50-51.

² Κατέγραψα το ανέκδοτο σε τρεις παραλλαγές. Στη δεύτερη, που αφηγήθηκε ο Θεοχάρης Λυριστής από την Αρκάσα, τρία αδέρφια από την Αρκάσα πήγαν στη Μητρόπολη στο Απέρι για να επιλύσουν τις κληρονομικές τους διαφορές. Ο μικρότερος έγινε μάρτυρας σεξουαλικών περιπτώσεων του δεσπότη με μια υπηρέτρια, με διάλογο σχετικό με την παραλλαγή που παρέθεσα. Όταν ο νέος είπε στο δεσπότη ότι βρισκόταν εκεί «απ' ως (ό)ταν* έμπαινε ο σουλτάνος στη Μπόλη τσαι παίζα' τα κανόνια!», εκείνος του επιδίκασε όλη την περιουσία («Όλα δικά σου!»).

Ο δεσπότης κυρίως, και ο κλήρος γενικότερα, κατέχουν στην τοπική κοινωνία αρχηγική θέση. Οι εντολές τους έχουν ισχύ νόμου για τους πιστούς. Αυτό φανερώνει το αυξημένο κύρος της Εκκλησίας και των εκπροσώπων της. Στο ανέκδοτο διαφαίνεται μια δόση ειρωνείας για τους εκπροσώπους της Εκκλησίας, που συχνά «πουλούν» τη συγχώρεση, αφού η εντολή του δεσπότη θυμίζει τα περίφημα συχωροχάρτια του Μεσαίωνα. Έχουμε λοιπόν ένα δείγμα αυστηρής κοινωνικής κριτικής. Μάλιστα η κριτική για έλλειψη εγκράτειας στο σεξουαλικό τομέα στοχεύει στην κεφαλή της εκκλησίας σε τοπικό επίπεδο, στο δεσπότη, κι όχι κάποιο απλό ιερέα, που θα είχε ίσως το ελαφρυντικό της αμορφωσιάς.

Σημαντικό σημείο της αφήγησης είναι η ομολογία του δεσπότη ότι είναι «σκουλουτσασμένος γάιδαρος». Ακόμα όμως κι αν ο εκπρόσωπος του Θεού είναι αμαρτωλός, τα λόγια του, αφού είναι τα λόγια του ίδιου του Θεού, είναι γλυκά σαν «μέλι». Ο ιερέας είναι απλά φορέας των λόγων του Θεού. Οι αμαρτίες του ιερέα, που σε κάποιο βαθμό εξηγούνται, αφού ως άνθρωπος έχει αδυναμίες, δεν έχουν τη δύναμη να κλονίσουν το αλάθητο των λόγων του Θεού. Αυτό το μήνυμα εκφράζει και η παροιμία που μου είπε η Σοφία Χαλκιά από το Απέρι: «Ό,τι σου λέει ο παπάς να κάνεις, αλλά ό,τι κάνει να μη(ν) κάνεις!». Ο πιστός παρακινείται να μείνει κοντά στην Εκκλησία, ώστε να γευθεί το «μέλι» της χριστιανικής διδασκαλίας¹.

Στην τρίτη παραλλαγή, που αφηγήθηκε ο Γιώργος Νιοτής από το Απέρι, δυο κοπέλες περπατώντας «αρχίσανε να κλανοκοπούνε», τάχα ότι γινόταν πόλεμος Αγγλίας-Γαλλίας, και συναγωνίζονταν ποια χώρα έριξε τη μεγαλύτερη «βόμβα». Ο Απερίτης χιουμορίστας Χατζηγιάννης Λεντής τις ενημέρωσε ότι τις ακολουθούσε: «Από τότε που άρχισε ο πόλεμος Αγγλίας Γαλλίας!». Παραλλαγή καταγράφεται στην «Ιστορία της Νήσου Κάσου». Βλ. Τρύφωνα Ε. Ευαγγελίδη – Μ. Μιχαηλίδη-Νουάρου, *Ιστορία της Νήσου Κάσου από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς μετά Λαογραφικών Μ.Μ.Ν.*, βραβευθέντων υπό της Ακαδημίας Αθηνών (1930), εκ του τυπογραφείου Α. Π. Χαλκιάπουλου, εν Αθήναις 1935, σ. 351. Το θέμα του δεσπότη-γυναϊκά εμφανίζεται και σε ανέκδοτο του Μάλαμα. Βλ. Λάμπρου Μάλαμα, *Λαοσοφικά επιδόρπια ανέκδοτα*, Εκδόσεις Ελεύθερο Πνεύμα, Αθήνα 1989, σ. 125-126 (αρ. 159).

¹ Η προσωπική στάση ζωής του ιερέα, πνευματικού καθοδηγητή των πιστών, σίγουρα επηρεάζει την αποδοχή του θεϊκού λόγου από μέρους τους. Ο διαχωρισμός της πνευματικής υπόστασης του ιερέα από τον τρόπο ζωής του δε συνήθίζεται στα ανέκδοτα, που είναι καυστικά για τους ανήθικους εκπροσώπους της Εκκλησίας. Ο Φιλόθεος Φάρος γράφει: «Αυτό που κάνει ο κληρικός έχει πολύ περισσότερη σημασία από αυτό που λέει. Και καθώς οι άνθρωποι περιμένουν από αυτόν

Αγαπημένο θέμα στις ανεκδοτικές αφηγήσεις¹ της Καρπάθου είναι ο σατιρισμός των ιερέων. Ο κατώτερος κλήρος κρίνεται για την αμορφωσιά του και την υπερβολική αγάπη στο χρήμα και στις γυναίκες. Ο δεσποτάδες κρίνονται αυστηρότερα, αφού δεν έχουν το ελαφρυντικό της αγραμματοσύνης. Χαρακτηρίζονται γυναικάδες και φιλοχρήματοι² και θεωρούνται ανάξιοι να ηγούνται της χριστιανικής ηθικής διδασκαλίας. Σε ένα ανέκδοτο, ο Άγιος Πέτρος αναζητεί μάταια στον Παράδεισο να βρει έστω έναν ιερέα να στεφανώσει δυο ερωτευμένους πιστούς που δεν πρόλαβαν να παντρευτούν όσο ζούσαν. Τους ανακοινώνει ότι, δυστυχώς «σε όλο τον παράδεισο δεν υπάρχει ούτε ένας παπάς! Όλοι είναι στην κόλαση!»³. Σε άλλο ανέκδοτο οι κολασμένοι μπορούν να βγάζουν το κεφάλι τους έξω από την καυτή πίσσα, πατώντας στις πλάτες των αμαρτωλών δεσποτάδων. Αντίθετα προς τους αμαρτωλούς ιερείς, αγαθοί γεωργοί και βοσκοί κατέχουν σε πολλές αφηγήσεις την αληθινή πίστη και μπορούν να συνομιλούν με το Θεό.

3. Συμπεράσματα

Η εξέταση των θρησκευτικών διηγήσεων ενός τόπου μπορεί να αποκαλύψει πτυχές των θρησκευτικών αντιλήψεων των κατοίκων του. Αν τα συμπεράσματα μιας τέτοιας μελέτης συγκριθούν και συνεξεταστούν με εκείνα που θα προκύψουν από τη μελέτη και των άλλων παραγόντων της θρησκείας, μπορεί να δοθεί μια ικανοποιητική περιγραφή του θρησκευτικού φαινομένου και της λαϊκής προσέγγισής του. Από την ανάλυση των θρησκευτικών διηγήσεων (παραδόσεων, παραμυθιών και ανεκδότων) της

το καλό παράδειγμα, η συνείδησή του απαιτεί απ' αυτόν να δείξει στην πράξη την αξία της χριστιανικής θεωρίας που προβάλλει». Και προσθέτει: «Στην εποχή της μονομέρειας δεν θα μπορούσε να δώσει καλύτερο παράδειγμα ο κληρικός, από εκείνο που θα δώσει ζώντας μια ισορροπημένη ζωή. Οι περισσότεροι άνθρωποι προσέχουν περισσότερο τον τρόπο που ζη από τα λόγια που λέει. Το παράδειγμα της ισορροπίας είναι ιδιαίτερα πολύτιμο για τα μέλη της εκκλησιαστικής του κοινότητας». Βλ. Φιλοθέου Φάρου, Παπαδοσύνης μορφή και παραμόρφωση, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 1994, σ. 89 και 204-205.

¹ Απαιτείται εξέταση περισσότερων ανεκδότων, που ξεφεύγει από τις δυνατότητες αυτής της μελέτης.

² Σε ανέκδοτο του νησιού ο δεσπότης επιτρέπει τη χριστιανική ταφή μιας γουρούνας ή χειροτονεί παπά ένα γαϊδούρι (ΑΤ *1842), όταν τα αφεντικά των ζώων τον χρηματίζουν.

³ Το ανέκδοτο ανήκει στον τύπο ΑΤ 1738.

Καρπάθου εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα για τις θρησκευτικές αντιλήψεις των κατοίκων της. Θα επιχειρήσω να τα συνοψίσω:

- Οι θρησκευτικές παραδόσεις αποτελούν θρησκευτικό ψυχογράφημα των κατοίκων της Καρπάθου.
- Τα θρησκευτικά παραμύθια είναι διασκευές μαγικών παραμυθιών. Με αυτά οι πιστοί θέλουν να εκφραστούν, να εντάξουν και να «υποτάξουν» το μαγικό παραμύθι στην υπηρεσία του χριστιανισμού. Όμως μαγικά προχριστιανικά στοιχεία ήταν δύσκολο να αποβληθούν ή και να εκχριστιανιστούν πλήρως. Αποτέλεσμα είναι μια μείξη, όχι πάντα επιτυχής, του κόσμου της μαγείας και του Χριστιανισμού.
- Με την καυστική σάτιρα των ανεκδότων οι Καρπάθιοι ελέγχουν τους ιερείς που παραστρατούν, τους οποίους θέλουν πνευματικούς και ηθικούς τους καθοδηγητές. Αυτό δεικνύει την ηγετική τους θέση στην τοπική κοινωνία και τις υψηλές απαιτήσεις που έχει ο λαός από αυτούς. Οι αμαρτίες των ιερέων δεν πρέπει να σπιλώσουν το «γλυκό νερό» του θεϊκού λόγου, για το οποίο διψά ο λαός.
- Οι θρησκευτικές αντιλήψεις των απλών ανθρώπων εμφανίζουν ανάμεικτα χριστιανικά και προχριστιανικά χαρακτηριστικά.
- Το καλό και το κακό, η θεϊκή και η σατανική δράση δεν εμφανίζονται να επιδρούν στο πνεύμα αλλά στο σώμα του ανθρώπου. Η θεϊκή παρέμβαση αποφέρει στους πιστούς πλούτο, σωτηρία από τους κινδύνους, ανοσία και ευτυχία. Αντίθετα οι σατανικές δυνάμεις δεν τραυματίζουν το πνεύμα αλλά το σώμα, καταστρέφουν οικονομικά τον άνθρωπο ή επιφέρουν ασθένειες και το θάνατο.
- Ο Θεός εμφανίζεται απρόσιτος. Αντίθετα, με τους αγίους έχει αναπτυχθεί οικειότητα, ώστε να τους προσάπτουν ανθρώπινα πάθη και αδυναμίες, να τους φαντάζονται ως προστάτες ή ως εκδικητές, να συνδιαλέγονται μαζί τους με όρους οικονομικούς, να τους αποκαλούν με παρατσούκλια ή χαϊδευτικές προσφωνήσεις, να τους προσβάλλουν και να τους βρίζουν, να τους λατρεύουν και να τους αγαπούν.
- Ο απλός Καρπάθιος κρίνει σε μεγάλο βαθμό την ηθικότητα και την πίστη κάποιου από την εκπλήρωση των τυπικών θρησκευτικών καθηκόντων. Η ουσία της χριστιανικής διδασκαλίας, η πνευματική ανύψωση, αγνοείται ή παραβλέπεται.
- Ο απλός Καρπάθιος εμφανίζεται βαθιά θρησκευόμενος, προσεγγίζοντας όμως το θείο με ένα δικό του ιδιόρρυθμο τρόπο.

4. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

- (α)π(ό) ως πότε: από πότε;
 (α)π(ό) ως (ό)ταν: από τότε που.
 ανεφάνω: (ας) εμφανιστώ, (ας) βγω έξω.
 γέση, η (του νερού): το σημείο από όπου αλλάζανε κατεύθυνση στην πορεία του νερού που χρησιμοποιούνταν για άρδευση.
 γίνουττο: γίνονταν (εδώ μεταμορφώνονταν).
 εθέλανε: θόλωσε.
 εκαλάμιζε: ξετύλιγε την κλωστή από την ανέμη και τη μάζευε σε καλάμι για να την μεταφέρει στον αργαλειό.
 εκαλίτσεψε: ίππευσε, καβάλησε.
 εμίλα: μιλούσε.
 εναντούρισε (ρήμα ναντουρίζω και λαντουρίζω): περιέλουσε (με την καυτή σούπα).
 ενεμουρίστησα: έφυγαν, εξαφανίστηκαν (σαν άνεμος).
 επήρνε: έπαιρνε.
 εσσά ή έσσι: έτσι.
 ετού: εκεί, αυτού.
 έφαινε: ύφαινε.
 ζουρειό, το: ο χώρος όπου βρίσκεται η ρόδα του νερόμυλου.
 ήκασσε: έκατσε.
 ήρχουττο(ν): ερχόντουσαν.
 Κάραος, ο: «Αγρόκτημα στο Συκέλαος, που караώννει, δηλ. “μαζεύει πολλά νερά”»¹.
 κοπανί, το: ο κόπανος, το γουδοχέρι.
 κουμούλα, η: «το τμήμα των τοίχων που προεξέχει από τη στέγη προς τα πάνω»².
 Κούρι, το: περιοχή μεταξύ Απερίου, Βολάδας, Όθους και Μενετών.
 μπαλεύγετε: παλεύετε, τσακώνεστε.
 ομμαδιώ, των: των ματιών.
 πάσι: (γ' πληθ. πρόσωπο του ρ. πάω) πηγαίνουν.
 πατελδία, η: η πεταλίδα.
 περικάψουνε: (ρήμα περικαίω) καίω κλαδιά ή αγκάθια χωραφιών.
 πιο: πια
 πούετε: πουθενά.
 Συσέλαος, το: Συκέλαος, παραλία της περιοχής των Πολών.
 τία: τι;
 φάβα, η και το: κίτρινο χρώμα, όχρα, που έχει το χρώμα του ομώνυμου οσπρίου.

¹ Βλ. Κωνσταντίνου Μηνά, *Τοπωνυμικό της Καρπάθου*, Εκδόσεις Πνευματικού Κέντρου Δήμου Καρπάθου – Εξάντας, Αθήνα 2000, σ. 136.

² Βλ. Κωνσταντίνου Μηνά, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Καρπάθου*, Εκδόσεις Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Δωδεκανήσου - Παγκαρπαθιακού Συλλόγου Ρόδου, Ρόδος 2002, σ. 36.

χανάλι: χαλάλι.

5. Κατάλογος Καρπαθίων πληροφορητών¹

1. Βαρδαούλη Σοφία του Πέτρου, έτος γέννησης 1918, Β΄ Γυμνασίου, Βωλάδα. (Αφήγηση αρ. 8).
2. Βασιλειάδη Μαριγούλα του Γεωργίου, έτος γέννησης 1917, Δημοτικό και άλλα 7 χρόνια κατ' οίκον διδασκαλία, οικιακά, Πηγάδια. (Αφήγηση αρ. 13).
3. Γεργατσούλη Σεβαστή του Ιωάννου, έτος γέννησης 1923, Στ΄ Δημοτικού, οικιακά, Απέρι. (Αφηγήσεις αρ. 2, 4 και 5).
4. Διακίδη Ρηγοπούλα του Λογοθέτη, έτος γέννησης 1920, 7^η τάξη, Απέρι και Βωλάδα. (Αφήγηση αρ. 1).
5. Έλληνα Άννα του Θεοχάρη, έτος γέννησης 1925, Ε΄ Δημοτικού, οικιακά, Πυλές. (Αφηγήσεις αρ. 6 και 10).
6. Καμαράτου Μαρία του Ανδρέα, έτος γέννησης 1922, Στ΄ Δημοτικού, οικιακά, Πυλές. (Αφηγήσεις αρ. 11 και 12).
7. Κοντού Καλλιόπη του Κωνσταντίνου, έτος γέννησης 1941, Ε΄ Δημοτικού, οικιακά, Εξίλες Μενετών. (Αφήγηση αρ. 9).
8. Κωνσταντίνου Σταματίνα του Ιωάννου, άγαμη, έτος γέννησης 1914, αγράμματη, κτηνοτρόφος, Σπόα. (Παραλλαγή αφήγησης αρ. 9).
9. Λυριστής Θεοχάρης του Γεωργίου, έτος γέννησης 1920, Στ΄ Δημοτικού, μουσικός και οικοδόμος, Αρκάσα Καρπάθου. (Παραλλαγή αφήγησης αρ. 14).
10. Μακρής Μανόλης του Μιχαήλ, έτος γέννησης 1946, δικηγόρος και ερευνητής της Ιστορίας και Λαογραφίας, Διαφάνι. (Παραλλαγή αφήγησης αρ. 13).
11. Μαλαγαρδής Κωνσταντίνος του Βασιλείου, έτος γέννησης 1915, Δ΄ Δημοτικού, στρατιώτης για 7 χρόνια και μετά ναυτικός, Πυλές. (Οι «βαριές ώρες» στην Κάρπαθο).
12. Μενεάκης Βασίλης του Εμμανουήλ, έτος γέννησης 1936, 8η τάξη, αγρότης και δημόσιος υπάλληλος, Σπόα. (Αφηγήσεις αρ. 3 και 7).
13. Μοστρής Γεώργιος του Μιχαήλ, έτος γέννησης 1904, Γ΄ Δημοτικού, λατόμος, Πυλές. (Οι «βαριές μέρες» στην Κάρπαθο).
14. Νιοτής Γιώργος του Μιχαήλ, έτος γέννησης 1939, Απόφοιτος Αεροπορικής Σχολής, πιλότος, Απέρι. (Παραλλαγή αφήγησης αρ. 14).
15. Χαλκιά Σοφία του Νικολάου, έτος γέννησης 1930, Β΄ Δημοτικού, οικιακά, Απέρι. (Παροιμία).
16. Χατζηγιωργάκης Γιώργος του Σταμάτη, έτος γέννησης 1913, Δ΄ Δημοτικού, κρεοπώλης και έμπορος, Μενετές και Πηγάδια. (Αφήγηση αρ. 14).

¹ Στον κατάλογο περιλαμβάνονται τα εξής στοιχεία: Ονοματεπώνυμο, πατρώνυμο (ή όνομα συζύγου), έτος γέννησης, γραμματικές γνώσεις, επάγγελμα, τόπος καταγωγής και, τέλος, στοιχεία για το είδος της πληροφορίας που ο κάθε πληροφορητής μου έδωσε.